

Prikazi pakla u likovnim umjetnostima na temelju svetačkih vizija

Pintar, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:486304>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
Odsjek za povijest umjetnosti

**PRIKAZI PAKLA U LIKOVNIM UMJETNOSTIMA NA TEMELJU SVETAČKIH
VIZIJA**

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Marina Vicelja-Matijašić

Studentica: Kristina Pintar

Rijeka, studeni 2020.

Sadržaj

Sažetak	3
Uvod	4
Uvodno o paklu	5
„Život nakon smrti“	5
Raj.....	5
Pakao	6
Biblijsko porijeklo pakla	8
Patnje i muke u paklu	9
Svetačke vizije.....	11
Definicije pojmova <i>svetac</i> i <i>vizija</i>	11
Vrste vizija.....	12
Svetačke vizije pakla	13
Općenito o vizijama pakla	13
<i>Petrova apokalipsa</i>	14
<i>Pavlova apokalipsa</i>	17
<i>Adamnanova vizija</i>	21
Vizija sv. Brigite Švedske	23
Vizija sv. Franciske Rimske	24
Vizija sv. Katarine Sijenske.....	28
Vizija sv. Terezije Avilske	30
Suvremene vizije	32
Prikazi pakla u umjetnosti prema svetačkim vizijama	32
Utjecaj kršćanskih izvora na prikaze pakla	32
Ivanovo <i>Otkrivenje</i> i Danteov <i>Pakao</i>	33
Pakao kao dio Posljednjeg suda.....	35
Hieronimus Bosch	36
Analiza odabranih primjera	38
Albrecht Dürer: <i>Ilustracija za Objave Brigite Švedske</i>	38
Antoniazzo da Romano: <i>Vizija pakla Franciske Rimske</i>	40
Majstor San Miniata: <i>Sv. Katarina Sijenska zagovara za dušu svoje sestre Palmerine</i>	43
Giuseppe Tortelli: <i>Vizija pakla sv. Terezije Avilske</i>	44
Zaključak.....	47
Popis literature.....	48

Popis izvora.....	50
Popis priloga.....	52

Sažetak

Čovjekova duša, prema kršćanskom poimanju, nakon smrti nastavlja svoj život u raj u ili paklu, a odluku o tome gdje će ona dospjeti donosi Bog ovisno o čovjekovom zemaljskom životu. Ako je čovjek živio časno i prema Božjim zakonima, njegova duša odlazi u raj kao mjesto vječne sreće i zajedništva s Bogom, a ako nije ona odlazi na mjesto vječnih muka, odnosno u pakao. U paklu će biti izložena raznim patnjama, mučenjima i grozotama o kojima detaljno možemo saznati iz vizija pakla koje su pojedini sveci imali. U tim vizijama pakao je uvijek prikazan na sličan način: grešnici su uvijek približno jednako mučeni, sprave za mučenje su slične, sotona je prikazan kao najužasnije čudovište, mirisi su intenzivni i neugodni, a vatra je najučestalija pojava. Upravo ove elemente susrećemo i u likovnim prikazima pakla nastalim na temelju svetačkih vizija. Iako takvi prikazi nisu česti, ipak ih ima dovoljno kako bismo na vizualan način mogli percipirati ono što su sveci doživjeli te na koji su način njihove vizije dopirale, putem vizualnog jezika, do ljudi vršeći snažan utjecaj. Crkva je takve vizije često koristila kao snažnu moralno-didaktičku poruku.

Ključne riječi: sveci, pakao, vizije, *Petrova apokalipsa*, *Pavlova apokalipsa*, *Adamnanova vizija*, vizija sv. Brigitte Švedske, vizija sv. Franciske Rimske, vizija sv. Katarine Sijenske, vizija sv. Terezije Avilske

Uvod

Ovu temu diplomskog rada izabrala sam jer su me uvijek fascinirale slike pakla s prikazima čudovišta, zastrašujućih bića, demona i sl., dakle onoga što oku nije privlačno. Zanimalo me je u ovome istraživanju otkriti izvore takvih prikaza te učinke koji su imali na gledatelja. Posebnu skupinu prikaza u tom kontekstu imaju svetačke vizije pakla i paklenih muka, koje su posebno dojmljive zbog minucioznih opisa koji osim vizualnih uključuju i mirise i snažne emotivne doživljaje, koje sveci donose u svojim vizijama.

Temeljna i početna literatura za pisanje ovoga rada bila mi je knjiga Paula Thigpena, *Saints Who Saw Hell: And Other Catholic Witnesses to the Fate of the Damned*, što sam u radu nadopunila različitim tekstovima koji analiziraju svetačke vizije. S obzirom na to da tekstova o odnosu vizija i likovne umjetnosti nema puno, analizu odabranih primjera učinila sam sama.

U radu se govori o prikazima pakla u likovnim umjetnostima čiji je nastanak bio inspiriran svetačkim vizijama. S obzirom na brojnost svetaca koji su tijekom života imali vizije pakla, fokus sam stavila na odabrane svece koji su živjeli u razdoblju srednjega vijeka. Predstavljaju se vizije pakla sv. Brigitte Švedske, sv. Franciske Rimske, sv. Katarine Sijenske i sv. Terezije Avilske te pisanja o paklu u izabranim ranim ključnim tekstovima poput *Petrove apokalipse*, *Pavlove apokalipse* i *Adamnanove vizije*, primjerima apokrifne literature.

Iako u likovnim umjetnostima postoje brojni prikazi pakla, rijetki su oni koji su nastali na temelju određene svetačke vizije. Razlog za to leži u činjenici što ikonografija pakla, koja se razvija nakon 11. stoljeća, obično objedinjuje više različitih izvora i tekstualnih predložaka. Čak i kada postoje primjeri koji izravno prikazuju neku viziju, poput onih koje ću analizirati u ovome radu, opet se ne radi o doslovnoj ilustraciji teksta, već o „slobodnoj interpretaciji“ na temelju tekstualnog predloška. Također, naglašujem da se u ovome radu istražuju i analiziraju samo primjeri zapadne umjetnosti.

Kako bismo uopće mogli shvatiti i razumjeti prikaze pakla u umjetnosti, u prvome dijelu rada govori se o smrti i nastavku života nakon nje te općenito o raj i paklu kao dvama mogućim vječnim odredištima. U središnjem dijelu rada govori se o svetačkim vizijama općenito: što su vizije, kako se dolazi do njih, kakve vizije postoje i sl. te se donose kratki prikazi odabranih tekstova. Završni dio jest fokus ovoga rada, a to su prikazi pakla u likovnim umjetnostima. Analiziraju se odabrani primjeri i kontekst njihova nastanka.

Uvodno o paklu

„Život nakon smrti“

Kršćani vjeruju u božansko stvaranje svijeta i čovjeka. S obzirom na to, smatraju da im je život poklonjen i da ima svoje trajanje. Nakon njega nastupa smrt te čovjek prestaje postojati u fizičkom smislu. Umiranje je pak suprotan pojam pojmu smrti jer ono označava jedan dio života. Pojam umiranja podrazumijeva kod umirućeg i svijest o skorj smrti, koja za vjernike ne označuje kraj. U trenutku smrti njegova se duša odvaja od tijela te nastavlja postojati jer je besmrtna.¹ Tada čovjek započinje novi život - život nakon smrti -, a njegovo novo prebivalište postaje ili raj ili pakao. O tome gdje će koji čovjek završiti odlučuje Bog koji će u posljednji dan pravednike poslati u raj, a grešnike u pakao.²

Ideja o životu nakon smrti nije izvorno kršćanska. Već se u drevnim civilizacijama Egipta, stare Grčke i Rima pojavljuje vjerovanje u nastavak života nakon smrti. I u njihovom poimanju postojao je onostrani svijet, podzemlje ili nešto tome slično na kojemu su ljudi nastavljali svoj „život“. Taj svijet nije obuhvaćao samo jedno mjesto jer nisu svi ljudi zaslužili jednako mjesto u zagrobnom životu. Ovisno o životu koji su živjeli na ovome svijetu, u onostranom su za njega bili nagrađeni ili kažnjeni. Stoga je pripadnicima ovih civilizacija bilo vrlo važno dobro živjeti, ali i dobro umrijeti kako bi si osigurali dostojan zagrobni život.

Kršćansko poimanje „života nakon smrti“ vuče svoje korijene upravo iz razmišljanja ovih civilizacija, ali ipak na prilagođen način. Ono zagrobni život tumači kao uskrsnuće osobe koja će nastaviti živjeti u zajedništvu s Bogom. Pritom važnu ulogu ima ideja spasenja koja se oslanja na činjenicu da će se do njega doći ukoliko se bude slijedilo Božji nauk. U suprotnom spasenja nema. Iz toga proizlaze i dva suprotstavljena entiteta: raj i pakao. Raj je u ovom pogledu zaslužena nagrada koju dobivaju dobri ljudi živeći čestitim životom, dok je pakao pravedna kazna za one zle koji su živjeli suprotno moralnim zakonima.³

Raj

U kršćanskom poimanju raj postoji oduvijek. Još je Isus govorio o Kraljevstvu Božjem koje čeka one koji će na kraju svijeta biti spašeni. To Kraljevstvo se ne doživljava kao fizičko

¹ ALFRED SCHNEIDER, *Eshatologija: vjerujem u uskrsnuće i vječni život*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2010., 96.

² <http://factsanddetails.com/world/cat55/sub353/item1402.html#chapter-6> (posjećeno 1.9.2020.)

³ <https://plato.stanford.edu/entries/heaven-hell/#ThrPriEscVie> (posjećeno 1.9.2020.)

mjesto, već kao duhovno mjesto gdje su svjetovne brige ostavljene po strani te su zamijenjene stalnom vjerom u Boga.⁴ Do ostvarenja toga Kraljevstva pojedinac može doći jedino odričući se grijeha, odnosno prihvaćajući Kristov nauk jer jedino On po svojim svećenicima ima moć otpuštati grijeha.⁵

S obzirom da je kršćanstvo bila jedina religija koja je izravno nudila spasenje, ne čudi da je u ranom 4. stoljeću, nakon Milanskog edikta cara Konstantina, naglo porastao broj sljedbenika. U to vrijeme, slijedeći Evanđelje, teolozi i biskupi naučavali su da je obećanje vječnog života na nebu zajamčeno samo onima koji su kršteni, odnosno koji su prošli ritualno potapanje u vodu koja je njihovu dušu očistila od grijeha i omogućila im ulazak u Crkvenu zajednicu.⁶ Tim ritualom kršćani su bili očišćeni od istočnog grijeha te su mogli nastaviti svoj život vjerujući da će, ako nastave živjeti čestito, jednoga dana zaslužiti Božje Kraljevstvo.

Postojala su razna tumačenja i opisi raja kroz vjekove. Najslikovitiji opisi potječu iz Ivanova *Otkrivenja* gdje ga on opisuje kao mjesto u čijem se središtu nalazi Bog koji sjedi na prijestolju, a okružuje ga mnoštvo anđela slaveći Ga i hvaleći. Nakon priznanja kršćanstva kao službene religije Rima, raj se opisuje kao „Božji grad“ ispunjen zgradama i ljudima, onakvima kakvima ih je Bog stvorio. U kasnijem srednjem vijeku ljudi su raj počeli smatrati prirodnim mjestom te je u nekim inačicama izgledao poput idiličnog vrta, dok je u drugima bio raskošno mjesto s brojnim dvorcima i svečano odjevenim ljudima. Tek je u 13. stoljeću, zahvaljujući sv. Tomi Akvinskom, prevladalo mišljenje da raj nije nešto opipljivo, već da se tu radi o apstraktnom zajedništvu s Bogom u kojemu uvijek vlada savršenstvo i sklad.⁷

Upravo zahvaljujući ovakvom poimanju možemo razumjeti da je raj poželjan završetak ljudskog života. Svaki kršćanin teži živjeti prema Božjim načelima, jer vjeruje u vječni život koji želi provesti u Njegovoj slavi, a istodobno želi biti daleko od vječne propasti u paklu.

Pakao

Dok nam pitanje raja i odgovor na pitanje njegova postojanja ostaje poprilično jasno i prihvatljivo, s paklom je stvar nešto kompliciranija i kompleksnija. U današnje vrijeme je

⁴ <http://factsanddetails.com/world/cat55/sub353/item1402.html#chapter-6> (posjećeno 10.9.2020.)

⁵ I uvečer toga istog dana, prvog u tjednu, dok su učenici u strahu od Židova bili zatvorili vrata, dođe Isus, stane u sredinu i reče im: »Mir vama!« To rekavši, pokaza im svoje ruke i bok. I obradovaše se učenici vidjevši Gospodina. Isus im stoga ponovno reče: »Mir vama! Kao što mene posla Otac i ja šaljem vas.« To rekavši, dahne u njih i kaže im: »Primite Duha Svetoga. Kojima otpustite grijeha, otpuštaju im se; kojima zadržite, zadržani su im.« (Iv 20, 19-23)

⁶ <https://theconversation.com/what-is-heaven-97670> (posjećeno 10.9.2020.)

⁷ <http://factsanddetails.com/world/cat55/sub353/item1402.html#chapter-6> (posjećeno 10.9.2020.)

svakako najteže govoriti o paklu jer je ono jedna od najproblematičnijih i najraspravljanijih tema u eshatologiji⁸, teološkoj disciplini koja se bavi pitanjima posljednjih stvari čovjekove egzistencije kao što su raj, pakao, smrt, umiranje, vječni život, čistilište, besmrtnost duše i drugo.⁹ Isto kao i kod raja, pakao ne predstavlja fizičko mjesto već određeno stanje. U ovom slučaju to stanje se odnosi na mogućnost da se pojedino biće potpuno zatvori djelovanju Božje ljubavi te si tim postupkom osigura vječnu propast. Iz toga proizlazi da je pakao, za razliku od raja, negativan završetak, odnosno negativno ispunjenje čovjekova zvanja.¹⁰

U povijesti Crkve uvijek se govorilo o postojanju vječnih muka i vječne osude za one duše koje umiru u smrtnome grijehu¹¹, a ideja o vječnoj odbačenosti uvelike je prisutna u nauku Isusa Krista kao i njegovih učenika.¹² Isus je u svom naučavanju o paklu govorio na način kako je bilo uobičajeno u tadašnjoj apokaliptičkoj predaji, a to znači da se vjerovalo da će nepravedni za svoja zla djela i za svjesno odbijanje Božje milosti biti kažnjeni vječnom kaznom poslije smrti. Sve ono što je o paklu kazano od najranijih početaka kršćanstva možemo promatrati iz dva aspekta: prvi je službeni nauk Crkve, a drugi su vjerovanja koja su se širila usporedno s kršćanstvom.¹³ Govoreći o tome bitno je naglasiti da svaka vjerska istina postoji zato što je Crkva nalazi u Svetom pismu i što vjeruje u nju.¹⁴

Da bismo uopće shvatili bit pakla i dobili jasniju sliku o njemu, važno je posvijestiti postojanje grijeha jer je pakao u svojoj najdubljoj stvarnosti otajstvo grijeha, odnosno njegova punina.¹⁵ „Pakao je konačni ishod grijeha, neizmjenjiv slom ljubavi, iz kojega izvire nepremostiva usamljenost, potpuni nedostatak komunikacije, pobuna ukorijenjena u ljudsku bit, tvrdoća srca, trajni egoizam, hladnoća cinizma, jer se sve suprotstavlja Bogu.“¹⁶ Povezan je sa svakim čovjekom ponaosob i s njegovom slobodom. Do njega se dolazi onda kada čovjek misli da je dovoljan sam sebi, kada se ne želi darovati drugima. Cjelokupnost osobe nestaje u paklu upravo zbog njenog egocentrizma, odnosno zatvaranja u samu sebe. U tom egocentrizmu čovjek nije sposoban ljubiti te samim time ne može ni biti blizak Bogu, a ta

⁸ LADISLAV NEMET, *Kršćanska eshatologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 129.

⁹ Isto, 11.

¹⁰ Isto, 130.

¹¹ RENZO LAVATORI, *Gospodin će doći u slavi: eshatologija u svjetlu Drugoga vatikanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011., 132.

¹² Tada otpusti mnoštvo i uđe u kuću. Pristupe mu učenici govoreći: »Razjasni nam prisodobu o kukolju na njivi.« On odgovori: »Sijač dobroga sjemena jest Sin Čovječji. Njiva je svijet. Dobro sjeme sinovi su Kraljevstva, a kukolj sinovi Zloga. Neprijatelj koji ga posija jest đavao. Žetva je svršetak svijeta, a žeteoci anđeli. Kao što se kukolj sabire i ognjem sažiže, tako će biti na svršetku svijeta. Sin će Čovječji poslati svoje anđele da pokupe iz njegova kraljevstva sve zavodnike i bezakonike i bace ih u peć ognjenu, gdje će biti plač i škrgut zubi. Tada će pravednici zasjati poput sunca u kraljevstvu Oca svojega.« (Mt 13, 36-43)

¹³ LADISLAV NEMET (bilj. 8), 130.

¹⁴ ALFRED SCHNEIDER (bilj. 1), 158.

¹⁵ RENZO LAVATORI (bilj. 11), 137.

¹⁶ Isto, 139.

odijeljenost od Boga baca ga u tugu, očaj, tjeskobu te ga razdire. Jednostavnije rečeno, užas pakla sastoji se u prepuštenosti svakoga čovjeka samome sebi i u vjerovanju da bez Boga može opstati.¹⁷

Biblijsko porijeklo pakla

Kako bi nam bilo lakše shvatiti nastanak pakla, važno je na trenutak zaustaviti se na biblijskoj riječi *pakao* i razmotriti njezinu etimologiju. U Bibliji se pakao spominje u nekoliko inačica: u Starome zavjetu postoji jedna hebrejska riječ, dok u Novome zavjetu postoje tri grčke riječi koje označavaju pakao.¹⁸ Zanimljivo je da značenje tih riječi nije u potpunosti isto.

Hebrejska riječ u Starome zavjetu koja označava pakao je *Šeol*. Govoreći općenito, taj se termin ne odnosi izravno na mjesto vječne kazne, već on kao takav označuje kraljevstvo mrtvih ili, jednostavnije rečeno, grob.¹⁹ Nauk o *Šeolu* sličan je poganskim religijama u kojima je postojalo mjesto, ali i stanje privremene ili vječne kazne za one koji čine zlo. Ono se obično opisivalo kao zastrašujuće i mračno mjesto puno patnji na kojemu je nemoguće bilo kakav doticaj s bogovima. Međutim, važna karakteristika hebrejskog *Šeola* je da se tu ne radi o fizičkome mjestu, već o zajedničkom stanju svih pokojnika koji su se udaljili od Boga te na taj način nastavljaju živjeti u stanju polupostojanja u tami koja nalikuje snu.²⁰ Važno je napomenuti da Božja objava židovskom narodu o životu nakon smrti nije nastala odjednom, već se razvijala postupno, tijekom stoljeća. U počecima nije postojala velika razlika između sudbine pravednih i sudbine osuđenih, ali u Starom zavjetu se to mijenja jer on na strašan način govori o *Šeolu* naviještajući na kraju sud koji će biti puno strašniji od same smrti.²¹

Novozavjetne riječi koje označavaju pakao su *Had*, *Tartar* i *Gehena*. *Had* i *Tartar* proizlaze iz grčke mitologije te se izričito odnose na podzemni svijet. Slično kao hebrejski *Šeol*, *Had* označuje tamnu, beživotnu zemlju mrtvih²² u kojoj, za razliku od grčke inačice, postoje kazne i muke. Tome u prilog najbolje govori prisproda o bogatašu i Lazaru²³ u kojoj

¹⁷ JOSIP KRIBL, *Eshatologija (smrt-besmrtnost, pakao-čistilište, raj-s onu stranu dobra i zla)* Nikolaja Berdjajeva, Nadbiskupski duhovni stol, Zagreb, 1982., 41.

¹⁸ PAUL THIGPEN, *Saints Who Saw Hell: And Other Catholic Witnesses to the Fate of the Damned*, TAN Books, Charlotte, North Carolina, 2019., 10.

¹⁹ Isto, 10.

²⁰ RENZO LAVATORI (bilj. 11), 133.

²¹ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 10.

²² EILEEN GARDINER, *What Every Medievalist Should Know About Hell*, University of Bristol, Centre for Medieval Studies, Bristol, 2019., 6.

²³ Bijaše neki bogataš. Odijevao se u grimiz i tanani lan i danomice se sjajno gostio. A neki siromah, imenom Lazar, ležao je sav u čirevima pred njegovim vratima i priželjkivao nasititi se onim što je padalo s bogataševa

obojica silaze u carstvo mrtvih, odnosno u *Had* u kojem bogataš trpi muke, dok je Lazar na sigurnom u Abrahamovom krilu. Iako se oni nalaze na istome mjestu, nemoguće im je doći jedan do drugoga jer se između njih nalazi velika provalija. Druga novozavjetna riječ koja svoje korijene vuče iz grčke mitologije je *Tartar*, a označavala je legendarno mjesto na kojemu su se kažnjavali grčki bogovi Titani.²⁴ S obzirom da u *Hadu* nije bilo kazne, upravo je *Tartar* kod židovskog naroda označavao mjesto koje se nalazi ispod *Hada* te u kojem se osuđeni kažnjavaju za svoje grijehove.²⁵ Ipak, ovaj termin i nije toliko značajan jer se u tekstu spominje samo jednom.²⁶ Najčešća biblijska riječ koja se pojavljuje u značenju pakla je *Gehena*. Ovaj termin pojavljuje se i u Starom i u Novom zavjetu te je postao sinonim za pakao. Međutim, *Gehena* je nešto sasvim drugo.²⁷ Radi se o grčkom obliku hebrejskog imena Ben Hinom ili „Dolina Hinama“. Prvotno je Ben Hinom označavao dolinu koja se nalazila neposredno pokraj Jeruzalema i u kojoj su, u drevnim vremenima, bila žrtvovana djeca u čast poganskog boga Moloha na način da su se živa spaljivala. U kasnijim je vremenima židovski narod, kako bi iskazao svoje negodovanje tim činom, od ove doline napravio smetlište. Smeće su spaljivali, a po njemu su neprestano puzali crvi. Upravo iz ovoga opisa možemo vidjeti zašto su Židovi uzeli upravo riječ *Gehena* kako bi opisali pakao: njima je ova dolina bila najstrašnije mjesto koje je postojalo te su oni na taj način vidjeli onostrano mjesto na kojem će grešnici trpjeti vječnu kaznu zbog grijeha koje su počinili.²⁸

Patnje i muke u paklu

Često osuđene na paklene muke zamišljamo u istim uvjetima koji vladaju na zemlji, ali to nije realno jer njihovo postojanje ne obuhvaća ni prostor ni vrijeme.²⁹ Paklene muke

stola. Čak su i psi dolazili i lizali mu čireve. Kad umrije siromah, odnesoše ga anđeli u krilo Abrahamovo. Umrije i bogataš te bude pokopan. Tada u teškim mukama u paklu, podiže svoje oči te izdaleka ugleda Abrahama i u krilu mu Lazara pa zavapi: ‘Oče Abrahamo, smiluj mi se i pošalji Lazara da umoči vršak svoga prsta u vodu i rashladi mi jezik jer se strašno mučim u ovom plamenu.’ Reče nato Abraham: ‘Sinko! Sjeti se da si za života primio dobra svoja, a tako i Lazar zla. Sada se on ovdje tješi, a ti se mučiš. K tome između nas i vas zjapi provalija golema te koji bi i htjeli prijeći odavde k vama, ne mogu, a ni odatle k nama prijelaza nema.’ Nato će bogataš: ‘Molim te onda, oče, pošalji Lazara u kuću oca moga. Imam petoricu braće pa neka im posvjedoči da i oni ne dođu u ovo mjesto muka.’ Kaže Abraham: ‘Imaju Mojsija i Proroke! Njih neka poslušaju!’ A on će: ‘O ne, oče Abrahamo! Nego dođe li tko od mrtvih k njima, obratit će se.’ Reče mu: ‘Ako ne slušaju Mojsija i Prorokâ, neće povjerovati sve da i od mrtvih tko ustane.’ (Lk 16, 19-31)

²⁴ EILEEN GARDINER (bilj. 22), 6.

²⁵ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 11.

²⁶ Doista, ako Bog anđela koji sagriješiše nije poštedio, nego ih je sunovratio u Tartar i predao mračnom bezdanu da budu čuvani za sud... (2 Pt 2, 4)

²⁷ EILEEN GARDINER (bilj. 22), 6.-7.

²⁸ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 11.

²⁹ RENZO LAVATORI (bilj. 11), 142.

možemo podijeliti u dvije skupine: one unutarnje, neosjetilne i vanjske, osjetilne. Unutarnje možemo definirati kao patnje duše, a vanjske kao patnje tijela/osjetila.

Patnje duše u paklu držale su se najmučnijim aspektom pakla koji se ne može usporediti s niti jednom zemaljskom patnjom. One nastaju zbog manjka Boga, odnosno zbog krajnjeg odvajanja od Njega. Zbog njih čovjek više nije u stanju gledati svoga Stvoritelja te samim time ne može biti dionik Njegove svetosti. Čak i kada bi to htio, Bog ne može komunicirati s čovjekom koji ne prihvaća njegovo prijateljstvo i koji se svjesno udaljuje od Njega. Upravo se ta udaljenost od Boga kao najvišeg dobra može definirati kroz tri stanja u kojima se može naći svaki grešnik, a to su frustracija, beznade i samoća.³⁰ Do frustracije grešnik dolazi u trenutku kada izgubi Boga i više Ga ne prihvaća kao temelj svoga postojanja. Ako ne prihvaća Boga kao temelj svoga postojanja, onda niječe i samoga sebe jer ne prihvaća svoj ontološki identitet te ga takav stav dovodi do vječne frustracije koja ga konstantno pritišće. Do beznađa dolazi kada grešnik postane svjestan nemogućnosti dolaska do otkupljenja po Kristovu križu. A upravo je Kristov križ ključ pred kojim se može odgovorno razmišljati o paklu. Po njemu su postale jasne tri činjenice: da Bog trpi i umire, a mržnja je ta koja mu nanosi bol; da Bog ne svladava zlo putem logike te da Bog zlo svladava snagom Velikog petka. Stvarnost zla je na križu postala u potpunosti opipljiva, a u isto vrijeme je i pobjeda nad paklom postala stvarnost.³¹ S obzirom na to da je izmaknuo svemoćnoj spasiteljskoj ljubavi, grešnik osjeća ogromnu težinu neostvarenosti samoga sebe kao čovjeka te je logičan ishod toga beznade u kojem za njega više ne postoji vjera u Boga niti u samoga sebe ili druge. Kada je došao do beznađa, grešnik neminovno mora doći i do samoće jer on ne napušta samo Boga, već i grešnike sebi slične. Razlog za to leži u tome što su ti grešnici svjedoci njegova sramotnoga postojanja kao i njegove bijede i nesigurnosti. Upravo se na temelju toga događa i razdvajanje unutar samoga pakla jer grešnici više nisu u stanju ostvariti uzajaman odnos i jedinstvo u ljubavi. Budući da ljubav kod njih ne postoji, njeno mjesto zauzima samoća koja pridonosi vječnim patnjama.³²

Vanjske patnje, odnosno patnje osjetila odnose se na bolne, osjetilne nedaće među kojima je najsnažnija vječni oganj. Njegov uzrok trebao bi biti vanjski, ali s obzirom da je pripravljen za đavla i njegove anđele, on više nije zemaljski i kao takav nije opipljiv. On ukazuje na djelovanje koje osuđene uništava izvana, a s obzirom da djelovanje ognja na duh po prirodnim zakonima nije moguće, važno ga je shvatiti kao Božje nadnaravno djelovanje

³⁰ Isto, 140.

³¹ ALFRED SCHNEIDER (bilj. 1), 161.

³² RENZO LAVATORI (bilj. 11), 140.-141.

protiv grijeha. Ako usporedimo vječnu kaznu tijela odbačenih i proslavu tijela izabranih, može se vidjeti da je muka u tolikoj mjeri velika i zastrašujuća da nadilazi beskrajnu udaljenost blaženoga gledanja. Na temelju toga nam postaje jasno da ona mora dolaziti od neke više sile koja prodire u tijelo, troši ga i preko njega onda muči dušu. Ako su tijelo i duša usko povezani, a duša je uvijek nadređena tijelu, logično je da u ovakvoj situaciji ona gubi svoju vlast nad njim što je za nju najveća moguća kazna. U ovom slučaju izvrće se red stvaranja te tako osuđenik dolazi u najgore moguće stanje jer njegova duša postaje ropkinja tijelu, a u isto vrijeme njegovo tijelo postaje podređeno drugim bićima.³³

Svetačke vizije

Definicije pojmova *svetac* i *vizija*

Sveci su osobe koje su se tijekom svoga života iskazale kršćanskim vrlinama poput vjere, ufanja, ljubavi, pravednosti, velikodušnosti i sl. i to u herojskom stupnju. Takve osobe su još za zemaljskoga života, ali i nakon smrti činile brojna čudesa te ih je Crkva iz tog razloga, procesom kanonizacije³⁴, službeno proglasila svetima.³⁵ Upravo zato što su živjeli pobožnim i poniznim životom imali su dar milosti da im Bog kroz vizije da uvid u dublje razumijevanje božanskih misterija.

Vizije ili viđenja su veliku ulogu imala u Starom zavjetu gdje je to bila jedna od glavnih sastavnica proročkog poziva i jedan od temeljnih elemenata proročke spoznaje budućnosti. Općenito govoreći, radi se o vanjskim ili unutarnjim osjetima određenih slika, lica, predmeta ili čak događaja koje osoba koja ih vidi drži stvarnom porukom Božjom te smatra da ju je iz tog razloga dužna obznaniti ljudima.³⁶

³³ Isto, 141.-142.

³⁴ Kanonizacija je „svečani čin kojim papa snagom vrhovnog učiteljstva Crkve javno proglašava »istinsku svetost i slavu« neke preminule osobe koja se za života odlikovala kršćanskim krepostima u herojskom stupnju i činila čudesa. Sam proces utvrđivanja svetosti vrlo je dugotrajan, a ne može se izvršiti prije nego prođe pedeset godina od smrti dotične osobe.“ (ANĐELKO BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979., 319.)

³⁵ ANĐELKO BADURINA (bilj. 34), 554.

³⁶ Isto, 585.

Vrste vizija

Još je sv. Augustin u svome djelu *Geneza pisma* vizije podijelio na tri vrste. On razlikuje tjelesne, duhovne ili imaginativne i intelektualne vizije.³⁷ Ovu podjelu prihvatili su i ostali mistični pisci te se ona danas drži službenom podjelom vizija.

Tjelesne vizije definirane su kao natprirodne manifestacije raznih objekata fizičkim očima. Takve manifestacije mogu se događati na dva načina. Prvi način podrazumijeva uistinu prisutnu osobu ili objekt koji viziju čini opipljivom, kao bilo koji drugi stvarni predmet, čovjeka ili sl. Kod drugog načina postoji neko nadnaravno biće - Bog - koji izravno mijenja organ vida i u njemu stvara osjećaj koji bi proizveo i bilo koji drugi vanjski objekt te na taj način osoba percipira ono što joj Bog objavljuje. Svakako je učestaliji prvi način jer obuhvaća manji broj čudesnih pojava, a uz to ovakva vizija traje duže te je može doživjeti više osoba istovremeno. Ono što je zanimljivo je da se objekt ili osoba koja se pojavljuje u viziji može prikazati u dva oblika. Ponekad će to biti u obliku stvarne osobe, te se na ovaj način najčešće može doživjeti Krista i Blaženu Djevicu Mariju, a ponekad će se raditi o pojavi nalik svjetlosnim zrakama u kojoj se najčešće može prepoznati svece.

Kod duhovnih ili imaginativnih vizija glavnu ulogu igra mašta. Dakle, do vizije ne dolazi u oku kao organu vida, već u čovjekovoj mašti. Ponekad je osoba koja ima viziju svjesna da se radi o projekciji njezine mašte, a ponekad nije jer se radi o nadnaravnoj halucinaciji. U običnim imaginativnim vizijama mašta se potiče na djelovanje isključivo voljom subjekta koju aktivira određena vanjska ili unutarnja sila, dok kod nadnaravnih imaginativnih vizija glavnu ulogu igra Netko tko je nadređen čovjeku i tko izravno djeluje na njegovu maštu. Glavni pokazatelj da ovakve vizije potječu od Boga je što su iznimno živopisne te ih osoba koja ima viziju, koliko god se trudila, ni na koji način ne može popraviti niti uljepšati, već jedino može ubrzati njezin nestanak. Imaginativne ili duhovne vizije najčešće se događaju tijekom sna i traju vrlo kratko. Razlog zašto je san najpogodniji za ovakve vizije je što je tijekom spavanja osoba pasivnija, misli su joj smirenije te je sklonija prihvaćanju, a ne osporavanju onoga što doživljava. Često je vrlo teško razlikovati tjelesne i imaginativne vizije osim ako se ne radi o očitim vanjskim znakovima kao što su, primjerice, ožiljci na tijelu nastali posredstvom Sotone³⁸ prisutne u viziji i sl. Tada sasvim sigurno znamo

³⁷ EILEEN GARDINER, *Medieval Visions of Heaven and Hell: A Sourcebook*, Routledge, London, 2018., 17.

³⁸ Sotona, isto kao i zli duši, „zapravo su svojim podrijetlom i bićem anđeli koji su se iz oholosti pobunili protiv Boga te su bili poraženi i od Boga zauvijek odbačeni, iako im je do svršetka vremena dopuštena mogućnost zlog djelovanja.“ (ANĐELKO BADURINA (bilj. 34), 541.)

da se radi o tjelesnoj viziji jer se kod imaginativne vizije, nakon što slika nestane, ne vide nikakvi vanjski znakovi koji potvrđuju da je do vizije došlo.

U intelektualnim vizijama dolazi do prezentacije objekta bez vidljive slike. Ove vizije je najteže razumjeti jer se radi o nadnaravnom doživljaju koji nadilazi ljudsko shvaćanje. Za ovakve vizije potrebno je da osoba bude usko povezana s Bogom, da je njena duša u potpunosti čista te da se nalazi u stanju Božje milosti. Pokazatelji da ove vizije dolaze upravo od Boga su mir duše, osjetna Božja ljubav, interes za Božje stvari kao i dugotrajni plodovi svetosti. Ukoliko se objekt koji se promatra nalazi u sferi razuma, možemo reći da se događa intelektualna vizija na nadnaravnom polju koju je potaknuo sam Bog. Ukoliko se objekt nalazi van sfere razuma tada govorimo o čudesnim vizijama. Bitno je naglasiti da se kod ovih vizija ono što se doživljava može potvrditi s većom sigurnošću nego kod tjelesnih vizija jer duša na ovaj način neke stvari osjeća bolje nego kada bi ih uistinu vidjela.³⁹

Svetačke vizije pakla

Općenito o vizijama pakla

Vizije pakla su, uz vizije raja, jedne od najzastupljenijih u kršćanskoj kulturi. Još od davnina susrećemo se s njihovim postojanjem kroz starozavjetne knjige, a zatim i kroz novozavjetne, da bi postupno došli i do srednjovjekovnih i novovjekovnih vizija koje nam donose priznati sveci Katoličke crkve.

Da bismo bolje razumjeli i definirali vizije pakla važno je shvatiti da, općenito govoreći, postoje javne i privatne objave.⁴⁰ Ako je u Svetom pismu obznanjeno vrhovno ostvarenje Boga u liku Isusa Krista te to smatramo javnom objavom, onda je lako za shvatiti da i sve ostalo o čemu govori Sveto pismo spada pod javne objave. Sukladno tome i vizije pakla koje nam donosi Sveto pismo promatramo u vidu javnih objava, dok vizije pakla koje su doživjeli sveci svrstavamo u privatne objave. Kod privatnih objava valja biti vrlo oprezan jer se tu radi o vizijama, ukazanjima, snovima i sl., koje su primile određene osobe, ali one ne moraju uvijek biti istinite. Stoga je vrlo važno da Crkva pomno ispita i analizira takve objave te ih proglasi važećima ukoliko zaključi da su istinite ili ih odbaci ukoliko zaključi da su neistinite. Čak i kada Crkva ovakve objave proglasi važećima, važno je imati na umu da one

³⁹ <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=12111> (posjećeno 3.8.2020.)

⁴⁰ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 2.

nisu i ne mogu biti u istom rangu kao javne objave. Razlog za to leži u činjenici što nam u javnim objavama, kroz Sveto pismo, progovara sam Bog⁴¹, dok u privatnima promatramo ono za što vjerujemo da se dogodilo posredstvom Božjeg nadahnuća.

Ipak, bez obzira radi li se o javnim ili privatnim objavama, pakao je uvijek prikazan na sličan način. Radi se o mjestu kojim se šire neugodni mirisi i nepodnošljiva buka, a slike su toliko intenzivne da su ove vizije opterećenje za sva osjetila. U paklu je glavna kazna za grešnike vatra, a demoni koriste brojne vatrene i oštre naprave kako bi mučili duše koje se tu nalaze. Broj duša je iznimno velik, toliko da ih se ne može sve ni izbrojati, a svaka od njih proživljava svoju patnju. Motivi koji su prisutni u kažnjavanju duša uglavnom se ponavljaju. Radi se o gorućim jezerima, vatrenim mostovima, užarenim metalima, pećima, čekićima, kovačnicama i sl., a bića koja tu obitavaju i muče duše su jeziva⁴² te mnogo snažnija od njih tako da im ni pod kojim uvjetima ne mogu umaknuti.

Postoji velik broj tekstualnih izvora koji donose vizije pakla, ali za ovaj rad korištene su one čiji je sadržaj najviše utjecao na likovne prikaze. Te vizije će u nastavku biti ukratko prepričane, a bit će iznesene i neke činjenice o njihovom nastanku.

Petrova apokalipsa

Jedan od najstarijih primjera kršćanske apokaliptičke literature svakako je *Petrova apokalipsa*.⁴³ Radi se o objavi u kojoj je Isus Krist apostolu Petru pokazao raj i pakao te se ova vizija, nakon Novog zavjeta, drži najranijim prikazom pakla u kršćanskoj literaturi.⁴⁴ Ova knjiga nastala je početkom 2. stoljeća. Izvorno je napisana na grčkome jeziku, ali postoji i kasnija, etiopska verzija.⁴⁵ Etiopska verzija nešto je duža te se znatno razlikuje od grčke. Iako su neki crkveni oci, poput Klementa Aleksandrijskog, držali da je ovaj spis nastao posredstvom Božjeg nadahnuća, on nikada nije ušao u Crkveni kanon. Razlog za to leži u činjenici što etiopska verzija opisuje Kristov drugi dolazak i Posljednji sud kao i njegovu molitvu u kojoj govori da će sve duše, pa čak i one osuđene na vječne muke u paklu, na kraju vremena biti spašene milošću Božjom.⁴⁶

⁴¹ Isto, 2.-3.

⁴² EILEEN GARDINER (bilj. 37), 29.

⁴³ https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Apocalypse_of_Peter (posjećeno 10.8.2020)

⁴⁴ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 109.

⁴⁵ NIKOLA HOHNJEC, Apokrifne apokalipse uz Novi zavjet, u: *Bogoslovska smotra*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017., 457.

⁴⁶ https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Apocalypse_of_Peter (posjećeno 10.8.2020)

U svojoj objavi sv. Petar izvješćuje o dva mjesta. Na prvome mjestu prisutne su duše pravednika koje u veselju hvale Gospodina Boga, dok se na drugom mjestu nalaze prokleti kao i anđeli koji ih muče odjeveni u tamne haljine. Ove duše nalaze se iznad vatre koja ih dotiče svojim plamenom. Neke od njih obješene su za svoje jezike, dok se druge tope u jezeru punom plamenog blata.

Na poseban način mučeni su preljubnici; žene koje su sudjelovale u preljubu obješene su za svoju kosu iznad plamenog blata, dok su muškarci obješeni za noge te imaju glave uronjene u isto blato. Od njih dopiru riječi kojima govore: „Nismo vjerovali da ćemo ikada ovdje završiti!“⁴⁷ Ubojice su zaslužile usko mjesto ispunjeno zmijama koje ih neprestano muče. One ih obavijaju tako da im je nemoguće spasiti se od njih. Uza zmijske, tu su i veliki, debeli crvi koji puze po njima. Međutim, više od zmijske i crva, ovim prijestupnicima svakako je teže podnijeti duše onih ljudi koje su ubili, a koje sve to promatraju i govore: „O, Bože, pravedan je sud tvoj“.⁴⁸ U blizini ovoga mjesta nalazi se još jedno usko mjesto koje je također puno ubojica. Te ubojice su žene koje su ubile svoju nerođenu djecu, odnosno koje su učinile pobačaj. Na to mjesto slijevaju se nečistoće i prljavštine svih prisutnih duša tvoreći tako u podnožju jezero puno nečiste tekućine. U jezeru sjede žene, tekućina im dolazi do vrata, a preko puta njih nalaze se njihova pobačena djeca. Iz te djece izlaze svjetlucave, vatrene zrake koje ženama blješte ravno u oči tako da one ne mogu ni gledati. U etiopskoj verziji muke za ove duše su još detaljnije opisane te tako saznajemo da se roditelji pobačene djece nalaze goli na jednome mjestu, dok su nasuprot njih njihova pobačena djeca koja govore Bogu o zloći svojih roditelja. Majkama pobačene djece iz grudi teče mlijeko koje se zgušnjava, a iz njega izlaze mesožderi koji potom muče navedene žene i njihove muževe zbog grijeha koji su počinili i ubili svoju vlastitu djecu. Ove duše bit će zauvijek mučene na ovaj način, dok će njihova djeca dobiti anđele koji će se brinuti za njih⁴⁹ kako bi osjetili ljubav koju im roditelji nisu znali pružiti.

Vrlo blizu ovim grešnicima nalaze se oni koji su prekršili četvrtu Božju zapovijed⁵⁰ te su zbog toga osuđeni na vječnu kaznu. Oni se penju po vrlo visokoj stijeni, ali im noge neprestano klize tako da konstantno padaju na dno na kojem se nalazi vatreni oganj.

Nadalje, duše koje su se za svoga života ponosile grijehom, nisu živjele po uputama svojih roditelja te nisu poštivale starije osobe sada trpe strašne bolove jer im je tijelo puno rana koje su stvorile ptice neprestano ključajući njihovo meso. Pored njih se nalaze duše čije

⁴⁷ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 111.

⁴⁸ Isto, 111.

⁴⁹ Isto, 112.-113.

⁵⁰ „Poštuj oca i majku da dugo živiš i dobro ti bude na zemlji!“ (Usp. Pnz 5, 16)

je meso rastrgano na bezbroj komadića, a odjevene su u tamne haljine. Radi se o djevojkama koje su u mladosti popustile požudi, pa su nevinost izgubile prije ulaska u brak. Po sličnosti grijeha, blizu ovih duša nalaze se duše žena koje su svojim neprimjerenim ponašanjem i odijevanjem zavodile muškarce i navodile ih na bludna ponašanja. One su bačene u duboku jamu u kojoj su obješene za vrat i kosu, dok su muškarci koji su s njima bludničili obješeni za svoje genitalije iznad vatrenog ognja te jedni drugima govore da nisu znali da će zbog onoga što su radili završiti u vječnoj kazni.⁵¹

Duše koje su za svoga života progonile pravednike i predavale ih na smrt nalaze se na osamljenom, mračnom mjestu. Tu ih progone zli duhovi, a njihove unutrašnje organe neprestano grizu crvi. Neposredno pokraj njih nalaze se klevetnici koji u paklenoj boli i mukama grizu svoje usne jer im željezo zagrijano na vatri ulazi ravno u oči. Lažni svjedoci smješteni su nasuprot klevetnika, a prisiljeni su si neprekidno gristi jezike zbog goruće vatre koja im ispunja usta.

Nadalje sv. Petar izvješćuje o mukama bogataša, onima koji su za svoga života novac držali svojim bogom i čuvali ga samo za sebe, a nisu obraćali pažnju na one kojima je novac bio potreban. Oni su sada obučeni u prljavu i derutnu odjeću te se nalaze na mjestu posutom užarenim šljunkom koji je oštiji od bilo kojega mača, a bogataši nemaju drugoga izbora te se u svojim mukama neprestano valjaju po njemu. Blizu ovog mjesta nalazi se još jedno veliko jezero ispunjeno vrelim blatom, gnojem i krvlju, a u njemu su do koljena umočene one duše koje su za života posuđivale novac i tražile kamate na kamate.

Duše transseksualaca i lezbijki nalaze se na vrhu jedne visoke litice s koje ih njihovi mučitelji bacaju u podnožje. Međutim, ta radnja nikada ne prestaje jer u onom trenutku kada se duša nađe na dnu litice mučitelji je vode na vrh i ponovno bacaju na dno. Pored ove litice nalazi se mjesto na kojem stoje duše onih ljudi koji su za života sami sebi načinili idole i pridali im ulogu boga. Mjesto je ispunjeno vatrom, a još veća muka za ove duše je što neprestano dobivaju udarce vatrenim palicama. Pokraj njih su one duše koje su napustile Božji put, a njihova muka je u paklenom kotlu u kojemu se nalaze i u kojemu se peku, a iz kojega ne mogu izaći.⁵²

Na kraju sv. Petar govori o mukama onih koji su davali milostinju i govorili da su pravedni pred Bogom, a ustvari to nisu bili. Te duše su sada odjevene u bijele haljine i ne mogu niti govoriti niti gledati, a s obzirom da se nalaze na jednoj gomili, zbog mnoštva duša padaju na ostatke vatre koja još uvijek tinja. Oni će od tu izaći u onom trenutku kada ih anđeo

⁵¹ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 113.

⁵² Isto, 111.-112.

Azrael bude vodio na presudu. Presuda će se sastojati od toga da će anđeo Uriel sve osuđene dovesti do vatrene rijeke koja neprestano teče te ih baciti u njeno središte. U toj rijeci nalaze se duše čarobnjaka i vračara privezane na vatrene kotače koji se okreću onoliko brzo koliko brzo teče rijeka. Nakon ovoga anđeli će na svojim rukama donijeti pravednike koje će zagrnuti plaštem vječnoga života te će im dopustiti da vide presudu onih koji su kažnjeni, a čije će muke trajati zauvijek. Tada će svi oni koji su u mukama jednoglasno govoriti: „Smiluj nam se jer sada znamo Božji sud koji nam je još prije bio objavljen, ali smo mi odbili vjerovati u njega.“ Međutim, zaslužiti će još veću kaznu jer će doći anđeo Tartaruk, čuvar pakla, i reći im: „Znači, sada se želite pokajati? Vrijeme kajanja je završilo jer je vaš život na zemlji gotov.“ A oni će mu odgovoriti: „Pravedan je Božji sud. Zato što smo čuli i vidjeli da je Njegov sud dobar, nagrađeni smo prema svojim djelima.“⁵³

Pavlova apokalipsa

Pavlova apokalipsa ili *Otkrivenje sv. Pavla* apokrifni je tekst koji nam daje viziju raja i pakla, a koji je nastao najvjerojatnije početkom 3. stoljeća. Razlog za ovakvo datiranje ovoga teksta leži u činjenici što postoje dokazi da je još egipatski teolog Origen, koji je živio krajem 2. i u prvoj polovici 3. stoljeća, bio upoznat s ovim djelom.⁵⁴ Izvorno je napisan na grčkom jeziku, ali postoji i u brojnim prijevodima. Iako je Crkva odbacila ovaj spis kao autentičan, njegov je utjecaj na kršćansko poimanje raja i pakla bio iznimno velik u srednjem vijeku, ali i kasnije. Postoje velike sličnosti između *Petrove* i *Pavlove apokalipse* tako da je vrlo vjerojatno da se autor *Pavlove apokalipse* nadahnuo ranije nastalim apokaliptičkim tekstom.⁵⁵ Žestoki protivnik ove vizije bio je sv. Augustin koji ju je više smatrao bajkom nego ozbiljnim tekstom, ali bez obzira na to ovaj je tekst izvršio velik utjecaj na kasnije vizije pakla, osobito na Danteov *Pakao*.⁵⁶

U *Pavlovoj apokalipsi* autor govori kako je krenuo na put s anđelom koji mu je rekao da će mu pokazati duše bezbožnika i grešnika kao i mjesto na kojem se one nalaze. Radi se o mračnom mjestu punom tame, tuge i užasa na kojem se nalaze mnogobrojni muškarci i žene.

Prvo što je autor vidio bila je vatrena rijeka u kojoj se nalaze duše od kojih su neke u nju umočene do koljena, neke do pupka, a neke čak do usana i kose. Autor od anđela saznaje da su to duše onih ljudi koji za života nisu bili ni vrući ni hladni, odnosno jedno vrijeme su

⁵³ Isto, 114.

⁵⁴ Isto, 115.

⁵⁵ NIKOLA HOHNJEC (bilj. 45), 469.-470.

⁵⁶ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 116.

provodili u molitvi i poniznosti, a onda bi padali u grijeh u kojem bi isto tako ostali neko vrijeme. To se ponavljalo cijeli njihov život, sve do smrti. One duše koje su umočene do koljena su duše ljudi koji su se po izlasku iz crkve odavali nepotrebnim, ispraznim razgovorima. Duše umočene do pupka nalaze se u ovoj rijeci zato što su nakon blagovanja Tijela i Krvi Kristove sagriješile bludno, i to ne samo jednom, već svaki put do svoje smrti. Umočeni do usana sada ispaštaju zato što su u Božjoj kući ogovarali svoje bližnje, a oni koji su gotovo cijeli umočeni u vatrenu rijeku tu se nalaze zato što su navodili jedni druge da čine zlo osobama koje ih okružuju.⁵⁷

Slijedeći dalje anđela, autor je došao do mjesta na kojem se nalazi iznimno duboka jama. U njoj je nebrojeno mnogo duša, a vatrena rijeka slijeva se po njima. Duše u plaču i mukama od Boga traže milost, ali nitko im se ne želi smilovati. To su duše onih ljudi koji nisu vjerovali da je Bog svemoćan i da im može pomoći. Autor saznaje da ova jama nema dna, već da se ispod nje nalaze još dublji ponori. Rastužio se nad sudbinom ovih duša, a anđeo mu je rekao: „Zašto tuguješ? Imaš li više milosti od Boga? Bog je dobar i zna za ove muke te se strpljivo nosi sa čovječanstvom ostavljajući svakome da se za života na Zemlji ponaša kako želi.“⁵⁸

Pavlova apokalipsa zanimljiva je i iz razloga što donosi muke onih članova crkvene hijerarhije koji svoje dužnosti nisu obavljali u skladu sa svojim pozivom, već su se odavali svjetovnim užiticima. Radi se o svećenicima, biskupima, đakonima i čitačima.⁵⁹ Pavao je ugledao čovjeka kojega su rukama oko grla obavila tri anđela, čuvara pakla, gušeći ga. Istovremeno su željeznim trozupcem probadali njegova crijeva. Autor je od anđela saznao da je taj čovjek svećenik koji je, iako je obećao poslušnost Bogu, bio neumjeren u jelu i piću te bludničio sa ženama sumnjiva morala. Redovito je na oltaru slavio misnu žrtvu, ali nije se mogao oduprijeti grešnim prigodama ovoga svijeta. Nedaleko od ovog čovjeka stajao je jedan stariji čovjek kojega su četvorica anđela do koljena potopila u vodu, a zatim su ga kamenjem udarala po glavi u potpunosti mu unakazivši lice. Taj čovjek bio je biskup koji, iako je imao visok položaj u društvu, nije časno obavljao svoj posao niti je živio po pravilima Onoga koji mu je dao ovu titulu. Nije mario za udovice i siročad niti je postupao pravedno prema ljudima koji su mu u duhovnom smislu bili povjereni. Drugi čovjek koji je u vatrenu rijeku bio uronjen do koljena bio je đakon. Njegove ruke bile su potpuno krvave, a iz nosnica i usta neprestano su mu izlazili crvi. Anđeo je autoru rekao da đakon trpi ove muke jer je griješio

⁵⁷ Isto, 116.-117.

⁵⁸ Isto, 118.

⁵⁹ NIKOLA HOHNJEC (bilj. 45), 469.

bludno, a nije stigao učiniti ništa što bi bilo Bogu milo. Pored đakona je stajao još jedan čovjek uronjen u vatrenu rijeku također do koljena, a ubrzo je do njega došao anđeo zadužen za mučenje. Anđeo je u rukama imao veliku, užarenu britvu s kojom je razrezao čovjekove usne i jezik. Taj čovjek bio je čitač koji je ljudima u liturgiji čitao čitanja iz apostolskih poslanica i Staroga zavjeta. On svoju kaznu na ovome mjestu plaća iz razloga što se nije držao Božjih zapovijedi⁶⁰, već je cijeloga života činio prijestupe protiv Boga i čovjeka.

Nadalje sv. Pavao izvješćuje kako ga je anđeo doveo na mjesto na kojem se nalazi rijeka koju okružuje mnoštvo jama. U rijeci se nalazi velik broj ljudi koje proždiru crvi. Radi se o onima koji su svojim bogom držali novac, a pravoga Boga zanemarivali i odbacivali Njegovu pomoć. Nedaleko od njih vidio je jedno usko mjesto omeđeno zidinama, a svuda oko njega se prostire vatra. Ovdje stoji velik broj ljudi grizući svoje jezike. Autor saznaje da su to duše onih koji su se u crkvi rugali riječi Božjoj ne mareći za to, a istovremeno nisu pridavali nikakvu pažnju Bogu i njegovim anđelima. Unutar ovoga mjesta vidio je još jednu duboku jamu na čijem se dnu nalazi bazen ispunjen krvlju, a u njega neprestano pristiže velik broj muškaraca i žena kojima ta krv seže sve do glave. Anđeo mu je rekao da se u taj bazen slijevaju sve muke, a ljudi koji u njega dolaze su čarobnjaci i vještice koji su cijeli život izvodili razne čarolije uvjeravajući ljude da im time pomažu.

Na poseban način mučeni su oni koji su tijekom života sagriješili bludno. Sv. Pavao je vidio preljubnike, bilo muškarce ili žene, koji su obješeni za obrve i kosu, a ispod njih teče vatrena rijeka dotičući ih. Homoseksualci i lezbijke nalaze se u jami punoj vatrene smole i sumpora, a njihova krvava tijela gotovo su u potpunosti prekrivena prašinom. Djevojke, koje su oskvrnule svoje djevičanstvo jer su popustile grešnim prigodama svijeta, odjevene su u crne haljine, a četiri zastrašujuća anđela vežu ih užarenim lancima oko vrata i odvođe u vječni mrak.⁶¹

Iznimno strašne muke proživljavaju oni koji su bili upoznati s Božjim zapovijedima, ali ih se nisu pridržavali. U ovu skupinu najviše spadaju oni koji su prekršili Božju zapovijed koja se protivi ubojstvu. To su roditelji abortirane djece. Oni se guše u vatri i na taj način plaćaju svoju kaznu. Za to vrijeme njihova se nerođena djeca obraćaju Bogu i Njegovim anđelima tražeći pravdu jer im njihovi roditelji nisu dopustili da izrastu u ljude, već su dokinuli njihov život i prije dolaska na svijet. Zbog toga što nisu imala priliku živjeti na Zemlji, ova djeca zaslužila su vječno prostranstvo Božjeg milosrđa, a u isto vrijeme njihovi roditelji priskrbili su si vječne patnje i muke.

⁶⁰ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 118.-119.

⁶¹ Isto, 120.-121.

Anđeo autora vodi dalje do duša odjevenih u poderane krpe pune vatrene smole i gorućeg sumpora koje zmajevi obavijaju oko vrata i nogu. U isto vrijeme muče ih anđeli s vatrenim rogovima začepljujući im nosnice i govoreći im da su se trebali pokajati na vrijeme. Autor od anđela saznaje da su to duše monaha koji se nisu držali svojih zavjeta; nisu imali suosjećanja prema bližnjima kao niti prema udovicama i siročadi, nisu htjeli primiti hodočasnike i strance niti su upravljali Bogu svoje molitve čiste savjesti. Jednostavnije rečeno, nisu bili u svijetu, ali su živjeli svjetovno. Vidjevši ove muke autor je zaplakao, a anđeo mu je ponovno rekao: „Zašto tuguješ? Imaš li više milosti od Boga koji je blagoslovljen uvijek, koji je ustanovio sud i ostavio mogućnost svakome čovjeku da po svojoj volji izabere dobro ili zlo i da čini što god mu odgovara?“⁶² Pozvao ga je da ga nastavi slijediti jer ovo što je prethodno vidio nisu bile nikakve muke naspram onih koje će mu sada pokazati.

Sv. Pavao je s anđelom došao do mjesta na kojemu se nalazi bunar zapečaćen sa sedam pečata. Anđeo je naredio čuvaru toga mjesta da otvori poklopac bunara kako bi Pavao, kojemu je iskazana milost da vidi paklene muke, mogao vidjeti što se unutra zbiva. Anđeo je upozorio autora da se odmakne što dalje može jer se iz ovoga bunara širi nesnosan smrad. Kada se poklopac otvorio, sv. Pavao je primijetio da je ulaz u bunar toliko uzak da istovremeno u njega može ući samo jedna osoba, a njegova unutrašnjost bila je u potpunosti ispunjena vatrom. Saznao je da one duše koje dođu u ovaj bunar nikad ne mogu izaći iz njega jer je njegov poklopac cijelo vrijeme zapečaćen. Duše koje se nalaze u ovome bunaru su duše onih koji ne prihvaćaju činjenicu da se Isus Krist utjelovio porođenjem Djevice Marije niti da se u euharistiji blaguje stvarno Tijelo i Krv Kristova. Uz ovo, autoru je pogled privuklo susjedno mjesto odakle je dopirao škrgut zubi te je, pogledavši u tom smjeru, ugledao dvoglave crve veličine ljudske podlaktice. Duše koje su se tu nalazile tresle su se od hladnoće i cvkotale zubima, a pripadale su onima koji ne vjeruje da je Krist uskrsnuo od mrtvih niti da će ljudska tijela u posljednji dan uskrsnuti. Autor se čudio zašto na ovome mjestu nema vatre i vrućine te mu je anđeo rekao da ovdje vječno vlada snijeg i hladnoća te da se ovo mjesto ne bi moglo ugrijati niti kada bi izašlo sedam sunaca. Vidjevši i čuvši sve ovo, sv. Pavao je u očaju raširio ruke i kroz suze rekao da bi svim grešnicima bilo bolje da se nikada nisu ni rodili.⁶³

⁶² Isto, 123.

⁶³ Isto, 123.-124.

Adamnanova vizija

Adamnanova vizija jedna je od najranijih i najpoznatijih irskih srednjovjekovnih vizija koja govori o slavi blaženih i o patnjama prokletih. Često se pripisuje sv. Adamnanu, opatu, mističaru i učenjaku koji je živio u 7. stoljeću, ali ovakva atribucija nije točna.⁶⁴ Radi se o djelu koje se sastoji od dva dijela od kojih prvi dio potječe iz 11. stoljeća, dok se drugi datira u rano 10. stoljeće.⁶⁵ U njemu se opisuje kako anđeo vodi autorovu dušu na putovanje pokazujući mu najprije predivno mjesto, odnosno raj, na kojemu vlada savršenstvo da bi mu nakon toga pokazao mjesto vječnih muka, odnosno pakao.⁶⁶ Ova vizija bila je veoma popularna u razdoblju srednjeg vijeka, a služila je kao upozorenje kršćanima na ono što ih čeka nakon smrti.⁶⁷

Djelo započinje tako što autor hvali Boga i Njegovu svemoć te govori kako je brojnim svetcima otkrio nebeske tajne. Osjeća se povlaštenim jer je na blagdan sv. Ivana Krstitelja dopustio da se i njegova duša odijeli od tijela kako bi mogla biti odvedena na putovanje.

Nakon što je anđeo autoru pokazao mjesto blaženstva, dovodi ga do mjesta na kojemu postoji mnoštvo boli, muka i patnje. Prvo što je autor vidio bilo je pusto područje ispunjeno crnom zemljom na kojemu uopće nije bilo nikakve patnje. Ipak, nedaleko od ovoga mjesta ugledao je dolinu ispunjenu vatrom, u čijem se središtu nalazi osam zmija sa zastrašujućim crnim očima. Preko doline prostire se dugačak most povezujući dvije susjedne strane. Njegovo središte je iznimno visoko, dok se krajevi nalaze jako blizu vatrene doline. Na mostu se mogu vidjeti tri grupe ljudi koji ga pokušavaju prijeći, ali nisu sve jednako uspješne u tome. Za prvu grupu most je svugdje jednake širine tako da ga bez ikakvih napora mogu prijeći bez bojazni da će pasti u vatru koja se nalazi ispod njih. U toj grupi nalaze se duše onih ljudi koji su živjeli po Božjim pravilima i svjedočili svoju vjeru. Drugoj je grupi prelazak mosta nešto teži jer je u njihovom slučaju most najprije uzak, a potom se širi. Ova grupa okuplja one duše koje su isprva odbijale vršiti Božju volju, ali su kasnije shvatile da si jedino tako mogu osigurati vječni život te su nastavile živjeti prema Božjim zakonima. Treća grupa je u najgorem položaju jer je za njih most na početku širok, a onda se sve više sužava dok ne dođu do njegovog vrha s kojega padaju među osam zmija u vatrenu dolinu koja time postaje

⁶⁴ <https://www.britannica.com/topic/The-Vision-of-Adamnan> (posjećeno 24.8.2020.)

⁶⁵ ELIEEN GARDINER (bilj. 37), 58.

⁶⁶ <https://www.britannica.com/topic/The-Vision-of-Adamnan> (posjećeno 24.8.2020.)

⁶⁷ MIRIAM VAN SCOTT, *The Encyclopedia of Hell*, Thomas Dunne Books/St. Martin's Griffin, New York, 1999., 8.

njihovo vječno prebivalište. To su duše onih ljudi koji su znali Božje propise, ali su namjerno odbijali živjeti prema njima.⁶⁸

Nedaleko od ovoga mjesta autor je ugledao duše onih ljudi koji su se za života brinuli o Crkvenim prihodima, ali su veći dio spremali u svoje privatne blagajne, kao i duše onih koji su uništavali Božju Crkvu i onih koji su ubijali svoje bližnje. Oni su mučeni na način da su vatrenim lancima privezani za vatrene stupove, a posvuda oko njih prostire se vatreni zid koji im seže sve do glava, dok su im lica unakažena od muka koje podnose.

U gustom, crnom blatu autor je ugledao duše umočene do struka koje šiba čas toplina, čas hladnoća, a pokraj njih nalaze se demoni koji ih tuku vatrenim buzdovanima. Uz to na njih svakodnevno pada vatrena kiša kojoj nikako ne mogu umaknuti. Neke od tih duša su duše lažljivaca, izdajnika, lopova, razbojnika, vještica i heretičara, a uz prethodne muke još moraju trpjeti čavle koji im probadaju jezik ili glavu dok im se iz očiju i nosa neprestano slijevaju potoci vatre.

Nakon ovoga mnoštva anđeo je autoru pokazao još jednu grupu ljudi koji su odjeveni u duge vatrene plašteve, a oko vrata imaju vatrene ovratnike koji neprestano plamte. Njihovo jecanje i plač čuju se na sve strane. Razlog za to je što ih muče demoni koji na uzicama drže lovačke pse govoreći im da ih proždru, a iz kojih se širi nepodnošljiv smrad. Autor saznaje da su ovo duše redovnika koji se nisu pridržavali svojih zavjeta kao i varalica i lažljivaca koji su tijekom života obmanjivali velik broj ljudi.

Postoji i jedna grupa koja cijelo vrijeme trči kroz vatreno kamenje boreći se s demonima. Ti demoni na njih ispaljuju vatrene strelice koje im zadaju opekline i bol na tijelu, stoga oni žele što prije doći na crnu rijeku ili jezero kako bi si olakšali te boli. Međutim, s rijeke i jezera čuju se još veći jauci i krikovi jer se na njima bol još više povećava umjesto da se smanjuje. Anđeo autoru govori da su to duše obrtnika i trgovaca koji su varali svoje mušterije, sudaca koji su donosili nepravedne presude, bezbožnih kraljeva, preljubnica i ulizica.⁶⁹

Anđeo je autoru pokazao i veliki vatreni zid iza kojeg se nalazi još strašnije mjesto od ovoga kojim su sada prošli. To je mjesto prebivalište demona, a na njega duše mogu doći nakon presude koja će se dogoditi sudnjega dana. Anđeo govori da će u onaj dan biti jadan onaj koji bude morao ići na to mjesto velike boli. Na tom mjestu nad njim će vladati sam đavao, a demoni će ga mučiti bez prestanka. Opisuje i izgled tog mjesta te kaže da se tu

⁶⁸ CHARLES STUART BOSWELL, *Fis Adamnán (The Vision Of Adamnán)*, In parentheses Publications Medieval Irish Series, Cambridge, Ontario, 1999., 8.

⁶⁹ Isto, 9.-11.

nalaze mračne pećine, oštre planine, puste ravnice i jezera neugodna mirisa u kojima obitavaju krvoločne zvijeri. Tlo je grubo, pjeskovito i izrazito hladno, a posvuda se nalaze goruće stijene. Središtem ovoga mjesta neprestano teku četiri brze rijeke: vatrena rijeka, snježna rijeka, otrovna rijeka i tamna rijeka.⁷⁰ U njima se kupaju demoni i željno iščekuju nove žrtve kako bi ih mučili i osigurali im vječnu kaznu.

Adamnanova vizija završava tako što autor govori da je čuo anđeoski glas koji ga je pozvao da se ponovno vrati u svoje tijelo. Nakon ove doživljene vizije uzeo si je za pravo ljudima prepričavati ono što je vidio kako bi ih upozorio na ono što ih čeka nakon smrti ako ne budu slušali Riječ Božju.

Vizija sv. Brigite Švedske

Sv. Brigita Švedska bila je redovnica i mističarka koja je živjela u 14. stoljeću.⁷¹ Na njenu inicijativu osnovana je redovnička zajednica Otkupiteljev red koja se sastojala od dva dijela, muškog i ženskog. Najpoznatija je po objavama i vizijama u kojima je komunicirala sa samim Bogom, ali i Djevicom Marijom te svetcima. Tih objava ima preko 700, a skupljane su tijekom gotovo 30 godina⁷² od strane njenih ispovjednika koji su ih i preveli sa švedskog na latinski jezik. Skupili su ih u osam knjiga i objavili pod zajedničkim nazivom *Objave*.⁷³

U *Objavama* ove svete posebno nam je značajno viđenje o jednoj duši koja treba biti suđena, jer iz njega saznajemo nešto više o paklu, đavlovim postupcima i sl. Svetica je u njemu ugledala strašno i tamno mjesto u čijem se središtu nalazila vatrena peć neobičnog i strašnog oblika. Noge navedene duše bile su zavezane za peć, a vatra iz peći penjala se prema njoj cijelu je pokrivajući. Izgled te duše bio je takav da je sveticu sablaznio. Njene uši izgledale su poput mjehova, a neprestano puhanje kroz njih pokretalo je mozak. Oči su bile okrenute i upale, a izgledale su kao da su smještene na zatiljku s unutarnje strane. Usta su bila otvorena, a u njima su se nazirali zubi nalik čavlina, dok je jezik bio provučen kroz nosnice i sezao sve do usnica. Ruke su bile istegnute te su visjele sve do stopala. Koža ove duše izgledala je poput krzna, a iz nje se širio nesnošljiv smrad koji se ne može usporediti ni sa čim na ovome svijetu.⁷⁴ Duša je neprestano vikala u mucu i boli žaleći sebe što je za života

⁷⁰ Isto, 11.

⁷¹ <https://www.britannica.com/biography/Saint-Bridget-of-Sweden> (posjećeno 8.9.2020.)

⁷² GREGOR THUSWALDNER, DANIEL RUSS, *The Hermeneutics of Hell: Visions and Representations of the Devil in World Literature*, Palgrave Macmillan, 2017., 12.

⁷³ <https://www.bitno.net/vjera/svetac-dana/sveta-brigita-od-svedske/> (posjećeno 8.9.2020.)

⁷⁴ BRIGITA ŠVEDSKA, sveta, *Proročanstva i otkrivenja*, dostupno online: <http://www.prophecyfilm.com/croatian/127>

pokleknula pred zemaljskim užiticima i udaljila se od Boga. Anđeo je svetici objašnjavao ono što je vidjela te je rekao da je peć pakao u kojoj vlada tolika vrućina koja nigdje na svijetu ne postoji. U njoj su smještene duše koje su neprestano izložene raznim mukama i koje stalno jauču ljuteći se na Boga. Ipak, sve te duše nemaju jednake muke već njihova težina ovisi o počinjenim grijesima. Oko peći nalazi se tama koja se zove limb te se u njoj nalaze duše kojima nikada neće biti moguće doći do Boga. Iznad nje se nalazi mjesto na kojemu su muke najveće, a koje se zove čistilište. Tu obitavaju demoni koji muče duše, a uz njih tu se nalazi i mnogo ružnih i otrovnih životinja i crvi. Na tom mjestu vladaju i toplina i hladnoća kao i tama i zbunjenost potaknute mukama koje su prisutne u paklu. S ovoga mjesta duše mogu otići ukoliko ih Božja pravednost odnese na mjesto koje se nalazi nasuprot njega, gdje su muke manje, ali se osjeti izraziti nedostatak vrlina kao što su snaga, ljepota i sl. Na tom mjestu duše ostaju onoliko dugo dok ih molitve vjernika ne oslobode boravka na njemu. Nakon toga dopijevaju na posljednje mjesto gdje je jedina i najgora muka neprestana čežnja za Bogom i Njegovom prisutnošću.⁷⁵

Uz objašnjenje pakla anđeo je svetici rekao i da na svijetu postoje mnogobrojni ljudi koji zbog svoje pravednosti odmah dopijevaju pred Božje lice i imaju milost neprestano Ga gledati. Uz njih postoje i oni koji su svojim dobrim djelima umanjili grijehе koje su počinili, stoga su sada lišeni strašnih muka. Svetica je saznala i da je malen broj onih koji uopće ne dođu na mjesto čežnje za Bogom, a anđeo joj je rekao i da sve navedene duše sudjeluju u molitvama Crkve⁷⁶ te imaju mogućnost biti spašene od vječne propasti.

Vizija sv. Franciske Rimske

Sv. Franciska Rimska živjela je na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće.⁷⁷ Bila je mističarka i redovnica benediktinka. Osnovala je bratovštinu tzv. Oblata u Rimu koja se brinula o siromašnima i bolesnima. Poznata je po svojim brojnim mističnim viđenjima, objavama, čudesima i duhovnim zanosima.⁷⁸ Posebno su značajne njene duhovne borbe koje je opisao njen ispovjednik, zahvaljujući kojemu imamo uvid u vizije koje su joj bile dane. Bilo joj je

⁷⁵ Isto, 127.-128.

⁷⁶ Isto, 128.

⁷⁷ <https://www.britannica.com/biography/Saint-Frances-of-Rome> (posjećeno 25.8.2020.)

⁷⁸ <https://hkm.hr/svetac-dana/sveta-franciska-rimska/> (posjećeno 25.8.2020.)

dopušteno pogledati nebo, pakao, ali i čistilište te je, znajući za muke koje trpe duše u čistilištu, bila njihova velika zagovornica i pomoćnica.⁷⁹

U viziji pakla koju je imala ova je svetica, vođena anđelom Rafaelom, došla do vrata ponora iznad kojih je pisalo da je ovo mjesto pakao te da tu više nema niti nade niti odmora. Približavajući se ulazu svladao ju je neopisivi strah i užas koji do tada nikada nije bila iskusila. Međutim, kraj sebe je osjetila prisutnost vodiča, anđela koji ju je ohrabrivao da nastavi hodati. Navodi da je ulaz u pakao ogroman, a kako se vrata otvaraju on postaje sve veći i veći. Jedino što se može vidjeti unutra je gusta tama koja se ne može usporediti ni sa čim. Ta tama ispunja prostore koji se nalaze između tri dijela pakla na koje je podijeljen. Dijelovi se nižu jedan iznad drugoga, a svaki je strašniji od prethodnog. U prvome dijelu muke su najlakše, zatim u drugome dolaze nešto teže, dok je treći dio mjesto na kojemu su muke brojnije i veće nego u prva dva dijela zajedno. Na sva tri dijela prostire se zmaj neopisive veličine; njegova ogromna glava smještena je u najgornji dio, tijelo u središnji, a rep u najdonji. Iz očiju i ušiju izlaze mu nesnosna vrućina, smrad i vatra, isto kao i iz usta koja mu nikada nisu zatvorena, a iz kojih izlazi gorući jezik šireći vatru posvuda.⁸⁰ Cijelim ponorom šire se nepodnošljivi urlici, krikovi i odjeci nadljudske boli koji su, kako navodi svetica, u njoj izazvali toliku tjeskobu da je mislila da će se onesvijestiti i da neće moći nastaviti svoj put.⁸¹ Ipak, anđeo ju je ohrabrio i pomogao joj da nastavi dalje.

Svetica, vidjevši Sotonu, opisuje ga kao biće zastrašujućeg izgleda koje sjedi kao gospodar nasred pakla. Glava mu se, isto kao i zmaju, nalazi u najgornjem dijelu, a noge u najdonjem. Na glavi ima krunu nalik jelenjim rogovima od kojih svaki rog na sebi ima još mnoštvo malih rogova iz kojih izlaze vatreni plamenovi. Lice mu odražava neopisivo strašan izgled te na sve strane izbacuje vatru neugodnog mirisa. Oko čitavog tijela i udova omotani su mu užareni lanci koji se prostiru na sve tri razine pakla i završavaju na zmajevom tijelu.⁸²

Nakon što je sv. Franciska Rimska pogledala središte pakla, dobila je priliku vidjeti kako su mučene pojedine duše ovisno o grijesima koje su za života činile. Vidjela je mnogobrojne grešnike, ali svakako valja spomenuti one koji su činili najučestalije grijeh.

Duše lijelih nalaze se u peći gdje su u potpunosti prekrivene vatrom. Uz to, sjede na užarenom kamenu dok ih demoni s gorućim pomagalicama guraju čas na jedan, čas na drugi kamen. Ponekad ih okreću na leđa, a ponekad na trbuh kako bi osjetili muke na svim

⁷⁹ <https://www.bitno.net/vjera/svetac-dana/sveta-franciska-rimska-velika-pomocnica-dusa-u-cistilistu/> (posjećeno 25.8.2020.)

⁸⁰ FRANCES OF ROME, saint, Vision of hell, Taken from the french book: *The Devil in the Lives of the Saints*, 2019., 12.

⁸¹ Isto, 13.

⁸² Isto, 13.

dijelovima tijela. Ove su muke ove duše zaslužile kako bi ih se kaznilo za vrijeme koje su na zemlji izgubile, a mogle su ga iskoristiti za činiti nešto dobro i korisno.

Svetica je nakon ovih muka vidjela muke onih duša koje su za života bile neumjerene u jelu i piću. Svaku tu dušu muče po dva demona. Prvi demon je hvata za glavu i vuče preko gorućeg ugljena. Potom dolazi drugi demon koji skače na nju zabijajući kandže svojih nogu u njena rebra. Ruke i noge veže joj za sebe kako bi je mogao utopiti u spremniku u kojem se nalazi rastopljena smola. Nakon smole stavlja je u spremnik s ledom, a usta joj puni gorućim vinom i zmijama govoreći da će odsada, pošto je za života prekomjerno uživala u jelu i piću, zmijske biti njena hrana, a vatra njeno piće.⁸³

Svakako su najstrašnije muke koje je sv. Franciska Rimska vidjela bile muke onih duša koje su grijesile bludno. Čak i oni koji su grijesili samo mislima, a ne i djelima, bili su mučeni jednako kao i svi ostali koji su uistinu činili prijestupe. Oni se nalaze iznad bazena ispunjenog gorućim željezom, a demoni ih udaraju plamenim lancima koji komadaju njihova tijela. Istovremeno ih vrijeđaju i kore zbog njihovih prijestupa. Još veće muke trpe duše onih koji su počinili grijeh incesta i sodomije. One su zbog svoje izopačenosti zaslužile boravak u najdubljem i najtamnijem mjestu pakla. Incest je kažnjen na način da su grešnici uronjeni u veliki spremnik ispunjen raznim predmetima iz kojih se širi nepodnošljiv smrad. Povremeno ih demoni izvlače iz tog spremnika kako bi ih mogli razrezati na komade, a nakon toga ih opet bacaju natrag u njega. Sodomija je kažnjena tako da demoni koji u rukama drže duge, goruće palice grešnike nabijaju na kolac i postavljaju na ražanj. Dok se tako muče, trgaju im komade mesa, a ponekad ih skidaju s kolca i ponovno nabijaju na njega kako bi još više patili.⁸⁴ I redovnici i svećenici koji se nisu držali zavjeta čistoće priskrbili su si slične muke. Njihove duše uronjene su u vatrene spremnike ispunjene rastopljenom smolom i sumporom, a demoni ih povremeno iz njih izvlače svojim zubima i bacaju u druge spremnike ispunjene ledom. Nakon toga izvlače ih iz tih spremnika i postavljaju na goruće, oštre čavle koji izviru iz bazena ispunjenog gorućim željezom.⁸⁵ Na taj način plaćaju za to što su na zemlji dijelili sakramente živeći u smrtnome grijehu, a demoni ih neprestano na to podsjećaju.

Nadalje, svetica je vidjela muke koje trpe oni koji su dokinuli nečiji život, bilo poslije rođenja, bilo prije. Radi se o ubojicama i majkama koje su pobacile svoju djecu. Oni su mučeni na način da ih demoni nasilno vuku i bacaju u jedan od dva spremnika koji se nalaze

⁸³ Isto, 26.

⁸⁴ Isto, 28.

⁸⁵ Isto, 30.

na samome dnu pakla. Prvi spremnik ispunjen je kipućom krvlju, a drugi ledom. Uz to, konstantno ih udaraju u jezik ili srce plamenim željeznim oružjem koje drže u svojim rukama.

Na mjestu punom divovskih krokodila svetica je ugledala mnogobrojne duše za koje je saznala da se radi o škrcima. Svaku od tih duša po jedan krokodil drži u svojim prednjim nogama, grize je za srce, a repom udara po ustima. Za to vrijeme demoni trgaju njihovo meso gorućim češljevima, a zatim ih nasilno odvođe iz krokodilskih šapa kako bi ih nastavili mučiti. Vođe ih do mjesta na kojem se nalazi duboka jama u koju ih bacaju. U toj jami ponovno ih trgaju gorućim češljevima, a zatim im u grlo ulijevaju mješavinu tekućeg zlata i srebra kako bi se prisjetili da su za života svoje bogatstvo čuvali samo za sebe.

Lihvari su ispruženih ruku prikovani na stol, a na glavi im se nalazi vatrena kruna. Pokraj njih nalaze se demoni koji u pećima tale srebro i zlato kako bi tu goruću tekućinu ulili u usta ovih duša. Nakon što im napune usta, iznad srca im naprave rupu te onda i u nju uliju istu tekućinu. Završivši s tim mukama, skidaju ih sa stola i bacaju u spremnik pun vatre i navedene tekućine. Nakon što neko vrijeme provedu u ovome spremniku, duše lihvara ponovno bivaju prikovane na stol i mučene na isti način.⁸⁶ Ove muke se cijelo vrijeme ponavljaju istim redoslijedom i nikada ne prestaju.

Duše onih koji su za života negirali katoličku vjeru i hulili na Boga i njegove svece nalaze se u najdubljim dijelovima pakla, ali trpe puno veće muke od ostalih duša koje se nalaze na istoj razini. Demonim najprije svojim ostrim očnjacima išćupaju jezik, a umjesto njega u usta im stave gorući ugljen. Potom ih bace u spremnik pun kipućeg ulja⁸⁷, a kako bi muke bile još veće isto to ulje ulijevaju im u grlo kao zadovoljštinu za hule koje su izrekli o Bogu.

Podmitljivi sudci na mjestu vječnih muka mučeni su tako da se najprije nalaze u ogromnim, prethodno spominjanim spremnicima punim tekuće mješavine zlata i srebra. Nakon što ih demoni izvade iz tih spremnika bacaju ih kao hranu drugim demonima koji imaju oblik lavova. Oni ih muče na način da ih udaraju svojim kandžama, trgaju na komade i grizu zubima. Na sličan način mučeni su i lažljivci i lažni svjedoci. Njihove ruke su odsječene, a jezik išćupan iz usta te trpe muke koje im zadaju demoni ližući ih svojim vatrenim jezicima. Nakon toga bacaju ih u isti spremnik u kojem se nalaze sudci kako bi poslužili kao slastica lavolikim demonima.

Nakon ovih duša svetica je ugledala duše klevetnika koje se nalaze u gorućoj peći, a koje muče sedmoglave zmije. S prvom glavom ova zmija išćupa klevetnikov jezik, s drugom

⁸⁶ Isto, 32.

⁸⁷ Isto, 34.

ga proguta, ispljune ga kroz treću ispirući ga vatrom iz svojih usta, a sa četvrtom ga stavi natrag u usta ovoga grešnika. Petu glavu koristi kako bi klevetniku iskopala oči, sa šestom mu kroz uši izvlači mozak iz glave, a sa sedmom njegovo tijelo kida na komadiće. Nakon toga baca ga u vatreni oganj te ga, kako bi još povećala njegove muke, prekriva gorućim željezom.⁸⁸

Muke u paklu zaslužili su i oni koji su odstupili od kršćanske vjere te se priklonili raznim magijama, čarobnjaštvima, vraćanjima i sl. Oni se nalaze u središnjem dijelu pakla, a smješteni su u svojevrstni četvrtasti kavez. U sredini tog kaveza nalazi se vatreni oganj, a svuda uokolo postavljene su željezne, goruće naprave koje, zbog manjka prostora, gnječe duše koje se nalaze u kavezu. Uz to, demoni cijelo vrijeme ove duše gađaju željeznim, vatrenim pločicama povećavajući tako njihovu muku.⁸⁹

Naposljetku, sv. Franciska Rimska došla je do onih duša koje su bile izopćene iz Katoličke crkve. One su bačene u zmajeva usta te se kroz njegovo tijelo spuštaju u njegov rep smješten na dnu ponora. On je okružen vatrom, a ispunjen je smolom, sumporom, gorućim uljem i tekućim željezom. Oko njega se nalaze demoni koji vrijeđaju i ugnjetavaju duše koje se ovdje nalaze, a posvuda se čuju krikovi tih duša koje se žale na muke koje su ih snašle.⁹⁰

Ono što je posebno iznenadilo sveticu prilikom putovanja kroz pakao bilo je to što duše trpe muke na svome tijelu iako pakao nije fizičko mjesto. Stoga joj je anđeo objasnio da su duše od sada pa do kraja svijeta lišene svojih tijela, ali su kažnjene prema tjelesnim osjetilima jer u paklu poprimaju materijalnu prirodu.⁹¹ Tek kada dođe dan posljednjeg suda duše će biti sjedinjene sa svojim tijelima i trpjet će muke slične ovima koje sada trpe.

Vizija sv. Katarine Sijenske

Sv. Katarina Sijenska bila je časna sestra i mističarka koja je živjela u 14. stoljeću. Jedna je od četiri naučiteljice Katoličke crkve. Pripadala je redu dominikanki, a tijekom života bavila se pisanjem duhovnih spisa.⁹² Njeno najpoznatije djelo je *Dijalog božanske providnosti* u kojemu iznosi ono što je čula od Boga razgovarajući s Njim tako da je i samo djelo napisano doslovno onako kako joj se Bog obraćao. Smatra se da je velik dio ovoga djela nastao u vrijeme njenih zanosa kada bi ono što sluša od Gospodina diktirala drugima koji bi to odmah

⁸⁸ Isto, 37.

⁸⁹ Isto, 39.

⁹⁰ Isto, 40.

⁹¹ Isto, 25.

⁹² <https://www.britannica.com/biography/Saint-Catherine-of-Siena> (posjećeno 19.8.2020.)

zapisivali. Između ostalog, ovo djelo nam je značajno jer iz njega možemo saznati ono što je Bog ovoj svetici objavio o paklu i sudnjem danu⁹³ te iz prve ruke možemo čuti o patnjama i mukama koje u paklu postoje.

Bog sv. Katarini Sijenskoj govori da su paklene muke toliko jake i strašne da ih je nemoguće riječima opisati. Ipak, On izdvaja četiri glavne muke iz kojih proistječu sve ostale. Prva muka je lišenost gledanja u Boga, druga je grižnja savjesti, treća gledanje đavla, a četvrta oganj. O prvoj mucu Bog govori da je toliko teška da bi osuđenici radije izabrali sve ostale muke samo da Njega vide. Ova muka potiče drugu, grižnju savjesti, koja ih izjeda jer vide da su sami krivi za to što moraju gledati đavla, a ne Boga. Upravo treća muka leži u tome jer ona podrazumijeva gledanje đavla te uvelike povećava njihovu patnju. Razlog za to leži u činjenici što gledajući đavla ove duše postaju svjesne da su si svojom krivnjom priskrbile ove muke, a druga muka odnosno grižnja savjesti napreduje sve više i više. Osuđenici đavla vide u njegovom stvarnom obliku koji je toliko zastrašujuć da ga je ljudskim poimanjem nemoguće predočiti. Duša koja je lišena Boga zbog težine svojih grijeha vidi ga još strašnijim nego netko kome je Bog u viziji dao milost da ga vidi na trenutak. Četvrta muka, nimalo strašnija od prethodnih, je oganj. S obzirom da duša nije materijalna stvar, ovaj oganj uvijek gori, ali nikada ne izgara. Upravo je iz tog razloga Bog dopustio da oganj pali osuđene samo kako bi ih mučio, a ne u potpunosti uništio. Njegova jačina ovisi o težini grijeha; što je veći grijeh, oganj je jači i više peče. Na temelju navedenih četiriju muka nastaju sve ostale kao što su hladnoća, vrućina, škrgut zubi i sl.⁹⁴, a osuđenici u svojoj ništavnosti iščekuju dan posljednjeg suda.

Na dan posljednjeg suda, govori Bog ovoj svetici, Isus Krist će doći u svojem božanskom veličanstvu kako bi sudio svijetu božanskom moći. Na njegov dolazak svi će stvorovi zadrhtati od straha, a njegov izgled će osuđenicima zadati toliku muku koja se riječima ne može opisati. Istovremeno, pravednici će osjetiti strahopoštovanje pomiješano s ugodom jer se zbog svojih dobrih djela nemaju čega bojati. Bog naglašava da se lice Njegova Sina neće doslovno promijeniti, već će ga tako strašnim poimati osuđenici jer će ga gledati očima grijeha koje nose u sebi. Za njih tada neće postojati ništa drugo osim poniženja i mržnje, a to se neće dogoditi zbog pomanjkanja božanskog veličanstva, već zbog njihovih osobnih propusta.⁹⁵

⁹³ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 51.

⁹⁴ KATARINA SIJENSKA, sveta, *Dijalog Božanske providnosti*, Samostan sv. Klare, Split, 2015., 92.-93.

⁹⁵ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 54.

Ono što ipak najviše muči osuđenike je to što vide blaženstvo pravednika. Upravo iz tog razloga oni s velikom težinom iščekuju sudnji dan jer im je jasno da će se u taj dan, kada budu vidjeli pravednike u slavi, njihova muka još više povećati. S obzirom da se duša u posljednji dan vraća u tijelo, svjesni su da će tada i njihovo tijelo i duša biti vječno mučeni, dok će tijelo pravednika biti proslavljeno. Sudit će im se zbog djela koja su trebali, a nisu učinili svojim bližnjima, zbog okrutnosti, oholosti, samoljublja, nečistoće i bluda.⁹⁶ Njihove muke bit će još veće kada vide koliko su dobra primili od Boga, a na koje su odgovorili grijehom. S obzirom da je svako djelo počinjeno posredstvom tijela, na posljednjem sudu, uz dušu, i ono će biti osuđeno ukoliko je služilo kao sredstvo zla. Na njemu će se očitovati znakovi teške muke i boli zbog nepravda koje su počinili, a razdirat će ih zbuđenost i ogorčenost na same sebe kada vide dostojanstvo blaženih kojega su lišeni svojom krivicom. U onaj dan i duša i tijelo osuđenih otići će u vječno društvo đavla odakle ih nitko neće moći izbaviti, a bit će zaodjenuti u smrad zemlje ovisno o vrsti njihovih zlodjela. Škrtac će biti zaodjenut u smrad škrtosti, a u vječnom ognju gorjet će zajedno s lažnim bogatstvom ovoga svijeta koje je toliko cijenio. Okrutnik će biti zaodjeven u okrutnost, bludnik u nečistoću, nepravедnik u nepravdu koju je činio, zavidnik će biti zaogrnut zavješću, a onaj koji je svugdje širio mržnju zaodjenut će se tom istom mržnjom.⁹⁷ Istovremeno, najviše će im muka zadavati njihova sebičnost i oholost koje su temelj za nastanak svih drugih zala i najbrži put za stići u pakao.

Vizija sv. Terezije Avilske

Sv. Terezija Avilska bila je španjolska časna sestra iz reda karmelićanki koja je živjela u 16. stoljeću.⁹⁸ Za svoga života istaknula se brojnim spisima koje je napisala kao i brojnim mističnim iskustvima koji su doprinijeli tome da bude proglašena prvom ženom naučiteljicom Crkve.⁹⁹ Njezino najpoznatije djelo svakako je autobiografija *Moj život* u kojoj opisuje kako svoj vanjski, tako i unutarnji život. Govoreći o svojim mističnim iskustvima u jednome poglavlju donosi i izvještaj o tome kako joj je Gospodin dopustio uvesti je u pakao i pokazati joj muke koje je svojim grijesima bila zaslužila.¹⁰⁰

⁹⁶ KATARINA SIJENSKA (bilj. 94), 99.

⁹⁷ Isto, 99.-100.

⁹⁸ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 33.

⁹⁹ <https://www.britannica.com/biography/Saint-Teresa-of-Avila> (posjećeno 19.8.2020.)

¹⁰⁰ TEREZIJA AVILSKA, sveta, *Moj život*, Kršćanska sadašnjost, Hrvatski karmelićani i karmelićanke, Zagreb, 2004., 181.

Sv. Terezija Avilska svoj izvještaj o paklu započinje na način da govori kako je jednoga dana, dok je bila u molitvi, uočila da se nalazi na mjestu koje nije bilo ništa drugo nego pakao. Ta vizija trajala je jako kratko, ali autorica govori da je ne bi mogla zaboraviti čak ni kada bi poživjela neizmjereno mnoga godina.

Ulaz u pakao izgledao je poput iznimno duge i uske ulice, a istovremeno je bio nizak i mračan tako da se autorica osjećala kao da se nalazi u nekoj uskoj peći. Pod je bio ispunjen blatnjavom kaljužom, a cijelim prostorom širio se veoma neugodan miris. Uz to, bilo je mnogo gmizavaca koje je autorica susretala krećući se prema kraju ovoga ulaza. Tu se nalazila jedna udubina u zidu, nalik niši, u koju je bila ugurana i koja je u njoj stvarala osjećaj tjeskobe i nelagodnosti.¹⁰¹ Koliko god sve ovo izgledalo strašno, autorica naglašava da je bilo neusporedivo ugodno s onime što je osjećala.

U dubini duše osjetila je toliko jaku vatru koju ne može usporediti ni sa čim. Pokušala ju je usporediti s tjelesnim patnjama koje je tijekom života nebrojeno mnogo puta iskusila, ali one nisu bile ni u pola nepodnošljive kao ove koje je osjećala u paklu. Njihovu jačinu još je više pojačavala činjenica što nikada neće prestati, dok tjelesne muke imaju svoj kraj. Iako autorica nije vidjela tko joj zadaje ove muke, osjećala je da joj se duša raspada na komadiće, a unutarnja vatra ju proždire i guši bacajući je u očaj.

Shvativši da se nalazi na mjestu punom neugodnih mirisa gdje ne vidi ništa drugo osim zastrašujućih stijena koje tvore rupu u kojoj se i sama nalazi, autorica je promišljala o mraku i tami koja ispunja ovo mjesto. Nije joj bilo jasno kako, iako nema nimalo svjetla, može vidjeti sve ono što joj zadaje tolike muke.

Nadalje sv. Terezija Avilska izvještava da joj Gospodin ovom prilikom nije dao da vidi sve paklene muke, ali ove koje je doživjela pomogle su joj da shvati kako ju je Gospodinovo milosrđe izbavilo iz vječnih patnji. Sama govori da je nebrojeno mnogo puta slušala i čitala o paklenim mukama, ali nije vjerovala da su one uistinu tako strašne dok ih u ovome viđenju nije sama iskusila.¹⁰² Ta vizija je na njoj ostavila toliko traga da ju je strah obuhvaćao svaki put kada bi je se sjetila. Zahvaljujući njoj shvatila je da se ljudi na ovome svijetu bez razloga žale na fizičke boli i tegobe, jer kada bi vidjeli ono što je ona vidjela shvatili bi da su svjetovne boli ništa naspram onih koje postoje u paklu. Sama govori: „Odonoda mi se, kako kažem, sve što bi trebalo pretrpjeti ovdje, čini lako u usporedbi s jednim časom muke što sam tamo propatila.“¹⁰³

¹⁰¹ PAUL THIGPEN (bilj. 18), 34.

¹⁰² TEREZIJA AVILSKA (bilj. 100), 181.-182.

¹⁰³ Isto, 182.

Suvremene vizije

Uz prethodno detaljnije opisane odabrane vizije pakla, važno je spomenuti i novije vizije kojih se ovom prilikom nećemo doticati jer nisu bile povod za nastajanje likovnih prikaza. To su vizije poznatijih i manje poznatih svetaca kao što su sv. Ivan Bosco, sv. Faustina Kowalska, blažena Anna Katarina Emmerich, sestra Lucija i vidioci iz Fatime, sv. Gemma Galgani, sv. Veronika Giuliani, sv. Alfonz Liguori, Padre Pio, sv. Jozefa Menendez.

Iako ove vizije nisu toliko značajne da bismo o njima mogli govoriti u kontekstu likovne umjetnosti, važno je napomenuti da su one vrlo slične prethodno opisanim vizijama pakla. To mjesto je nepromjenjivo i Bog ga svakoj osobi daje vidjeti onakvim kakvo uistinu jest, jedino se mijenja percepcija onoga tko prima viziju. Ipak, i ove vizije ispunjavaju svoju primarnu funkciju, a ona je dati kršćanima uvid u onaj svijet i upozoriti ih na ono što ih možda čeka nakon smrti.

Prikazi pakla u umjetnosti prema svetačkim vizijama

Utjecaj kršćanskih izvora na prikaze pakla

Pakao je jedna od onih tema u umjetnosti koja je često bila ilustrirana i vizualizirana. Razlog za to vjerojatno leži u činjenici što su umjetnici vjerovali u njegovo postojanje, kao i naručitelji likovnog djela po čijoj su narudžbi nastojali publici predočiti njegov izgled. S obzirom na to da je pakao strašno, ružno i oku neugodno mjesto ne začuđuje da su i sadržaji slika koje njega prikazuju upravo takvi. Ti prikazi kod gledatelja izazivaju strah i nelagodu koji su, gledajući u kršćanskom smislu, pozitivni osjećaji jer potiču pojedinca da se zamisli nad svojim životom i promijeni ga ukoliko shvati da ne živi u skladu s Božjim zakonom. I dok su prikazi blaženih u raj u umirivali kršćansku publiku i davali nadu, stravične i zastrašujuće scene demona i kažnjavanja grešnika poticale su vjernike da se pokaju za svoje grijehove.¹⁰⁴ Možemo, stoga, reći da prikazi pakla u umjetnosti imaju snažnu moralno-didaktičku funkciju te da na neki način sudjeluju u spasenju duša.

Brojni su prikazi pakla u umjetnosti, ali s obzirom da se radi o veoma kompleksnoj temi bitno je naglasiti da oni nikada nisu nastajali samo na temelju umjetnikovih interpretacija. Pakao je mjesto na koje je za života nemoguće fizički doći, stoga je jasno da su

¹⁰⁴ <https://artsandculture.google.com/exhibit/heaven-hell-and-dying-well/fQKyx2AyMyQUIw> (posjećeno 14.9.2020.)

umjetnicima trebali neki opipljivi i pouzdani izvori na temelju kojih su onda mogli naslikati ono što su zamislili u svojoj glavi. Iz ovoga je jasno da su im najpouzdaniji bili literarni izvori i to oni čiji su autori živjeli u tolikoj milosti da im je Bog u duhu dopustio ulazak u pakao, a to su sveti. Ne možemo tvrditi da su određeni prikazi pakla nastali upravo na temelju određenih vizija, ali jasno je da su vizije izvršile velik utjecaj na likovna djela. Isti grijesi uvijek su kažnjeni na sličan način, uvijek su prisutne iste zvijeri i demoni, ista sredstva mučenja i sl. Stoga možemo zaključiti da su prikazi pakla u umjetnosti nastali na temelju brojnih kršćanskih spisa čija je uloga bila zastrašiti vjernike i potaknuti ih da počnu živjeti kreposnijim životom.¹⁰⁵

Ivanovo *Otkrivenje* i Danteov *Pakao*

Iako su svetačke vizije najbrojnije kada pričamo o utjecaju literarnih djela na likovne prikaze, ipak je važno reći da su na oblikovanje prikaza pakla najsnažnije utjecala dva djela apokaliptičke literature: Ivanovo *Otkrivenje* i Danteov *Pakao*. Radi se o djelima koja su izvršila snažan utjecaj na likovnu umjetnost te na temelju kojih su nastala neka od najpoznatijih djela u povijesti umjetnosti.

Ivanovo *Otkrivenje* ili *Apokalipsa* knjiga je kojom završava Novi zavjet te je samim time i zadnja knjiga Biblije. Nastala je krajem 2. stoljeća¹⁰⁶, a njeno se autorstvo pripisuje sv. Ivanu, apostolu i evanđelistu, koji ju je sastavio dok je boravio u progonstvu na otoku Patmosu. Radi se o knjizi u kojoj se autor obraća pripadnicima sedam crkvenih zajednica u Maloj Aziji. Ipak, ako gledamo simboliku „punine“ broja sedam, možemo zaključiti da je knjiga namijenjena cijelom kršćanstvu koje je u to vrijeme bilo izloženo brojnim progonima i kušnjama.¹⁰⁷ Ovo djelo slijedi tradiciju židovskih apokaliptičkih spisa kao što su viđenja proroka Ezekijela i proroka Danijela u kojima je bilo najavljeno da će Izrael božanskom voljom biti oslobođen svojih tlačitelja. Isto tako i *Otkrivenje* proriče uništenje zlih, svrgavanje Sotone i uspostavu Novoga Jeruzalema, odnosno Kristova kraljevstva na zemlji.¹⁰⁸ Cijelo je djelo zapravo alegorija u kojoj se govori o kušnjama koje će Crkva podnijeti na kraju vremena kao i o posljednjem Kristovom sukobu sa Sotonom koji će završiti pobjedonosno za Krista i Njegovu vojsku.

¹⁰⁵ <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-11-nightmarish-depictions-hell-art-history> (posjećeno 15.9.2020.)

¹⁰⁶ JAMES HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1998., 231.

¹⁰⁷ ANĐELKO BADURINA (bilj, 34), 120.

¹⁰⁸ JAMES HALL (bilj. 106), 231.

Otkrivenje je kanonskom knjigom bilo priznato u 3. stoljeću, ali se pojava njegovih motiva u likovnoj umjetnosti prati tek od 5. stoljeća. Tada su takvi motivi bili vidljivi uglavnom u iluminiranim rukopisima, dok se u kasnijim stoljećima njihova prisutnost bilježi i u drugim likovnim medijima. Od 10. stoljeća apokaliptični motivi uvelike su korišteni u minijaturama kodeksa, a u 11. stoljeću možemo ih primijetiti na skulpturama portala kao i na romaničkim freskama te tapiserijama.¹⁰⁹ Ipak, svakako je najpoznatiji i najutjecajniji renesansni ciklus drvoreza Albrechta Dürera koji je utjecao na brojne kasnije obrade ove teme u umjetnosti, posebno u sjevernoj Europi.¹¹⁰

Dante Alighieri bio je talijanski pjesnik koji je živio u drugoj polovici 13. i prvoj polovici 14. stoljeća.¹¹¹ Autor je brojnih pjesničkih djela, ali ipak se najviše proslavio *Božanstvenom komedijom*. Radi se o djelu koje je Dante započeo pisati oko 1308. godine, a završio ga je iste one godine kada je umro, 1321. *Božanstvena komedija* podijeljena je na tri dijela: *Pakao*, *Čistilište* i *Raj*. Zamišljena je kao autorovo putovanje kroz ta tri onostrana kraljevstva, a metaforički govoreći predstavlja putovanje od mračnih i negativnih čovjekovih aspiracija pa sve do konačne svjetlosti koja kulminira ničim drugim nego susretom sa samim Bogom.¹¹²

Na putu kroz Pakao Dantea vodi rimski pjesnik Vergilije kao njegov književni uzor i učitelj. Spjev započinje tako što je autor izgubljen u mračnoj šumi iz koje ne vidi izlaza te se pojavljuje Vergilije koji ga spašava. Dolaze do ulaza u Pakao i spuštaju se niz njegova dvadeset i četiri dijela, a nakon toga se na drugoj strani Zemlje penju izbočinama sve do Čistilišta. Na vrhu Dante ulazi u Raj zemaljski gdje ga Vergilije ostavlja, a u pratnju po rajskim sferama mu dolazi Beatrice¹¹³, žena u koju je cijeloga života bio zaljubljen.

Pakao se u Danteovoj viziji sastoji od devet krugova, a ima oblik stožastog ponora. Svaki krug odgovara pojedinom stupnju grešnosti. Ulaz u pakao nalazi se ispod Jeruzalema, dok mu je vrh u središtu Zemlje te iz njega proviruje gornji dio Sotonina tijela. Na svom putovanju kroz pakao, Dante susreće ugledne prokletnike, kako one iz starijih razdoblja, tako i one aktualne. Prikazuje ih onakvima kakvi jesu razotkrivajući sve njihove strasti i poroke. Istovremeno, Dante donosi i žive prikaze paklenih muka naglašavajući tako svu bijedu ljudskoga života, njegova očaja i osjećaja ništavila i praznine. Progovara o varljivosti

¹⁰⁹ ANĐELKO BADURINA (bilj. 34), 121.

¹¹⁰ JAMES HALL (bilj. 106), 234.

¹¹¹ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13894> (posjećeno 21.9.2020.)

¹¹² <https://www.britannica.com/topic/The-Divine-Comedy> (posjećeno 21.9.2020.)

¹¹³ JAMES HALL (bilj. 106.), 52.

zemaljske slave¹¹⁴ i pokušava čitateljima osvijestiti pravu bit zemaljskog života kako bi si onda mogli dočarati i onostrani život.

Dante je stvorio viziju pakla koja je mnogima bila privlačna, stoga nije ni čudno da su brojni umjetnici za svoja djela crpili ideje iz njegova teksta. Ovaj literarni izvor toliko je nadahnjivao renesansne umjetnike da su čak birali elemente iz njega kako bi prikazali razne vidove kršćanske eshatologije, a nerijetko su reproducirali i cijeli program. Dante i Vergilije obično su prikazani jedan pored drugoga u raznim stadijima putovanja i često kao očevidci mučenja koja se događaju u paklu. Uz njih je obično prikazan i sam pakao stožastog oblika podijeljen u devet krugova. Vergilije obično nosi lovorov vijenac, a nerijetko i Dante. Dante je uvijek prikazan u stojećem položaju te često u ruci drži knjigu na kojoj su napisane početne riječi *Božanstvene komedije*.¹¹⁵

Pakao kao dio Posljednjeg suda

Brojni su prikazi u likovnim umjetnostima na kojima je pakao prikazan kao zasebna tema, no najčešće se javlja kao dio kompozicije Posljednjeg suda, ponajprije u monumentalnim dekorativnim programima. „Po kršćanskom nauku posljednji sud je završni čin povijesti svijeta, u kome će Krist, svojim drugim dolaskom u slavi, nastupiti kao sudac, a sav ljudski rod, uskrsnuvši od mrtvih, biti po zaslugama definitivno razlučen da dušom i tijelom uživa vječno blaženstvo raja ili vječnu kaznu pakla.“¹¹⁶ Prikazi Posljednjeg suda se u umjetnosti počinju javljati oko 1000. godine jer je tada Crkva očekivala Kristov slavni dolazak. S obzirom da se on tada nije dogodio, poljuljala se crkvena doktrina o četiri posljednje stvari: smrti, sudu, raj i paklu, stoga je Posljednji sud postao česta tema u likovnoj umjetnosti.¹¹⁷ Poseban procvat ova je tema doživjela u 12. i 13. stoljeću kada se mogla vidjeti na skulpturalno obrađenim zapadnim pročeljima crkava.¹¹⁸ Radi se o veoma kompleksnoj kompoziciji koja uključuje više različitih radnji, a koja se jednako pojavljuje u još razvedenijim kompozicijama srednjovjekovnog zidnog slikarstva koje su se redovito smještale na unutarnju plohu zapadnog crkvenog zida kao podsjetnik vjernicima na ono što ih

¹¹⁴ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13894> (posjećeno 21.9.2020.)

¹¹⁵ JAMES HALL (bilj. 106), 52.

¹¹⁶ ANĐELKO BADURINA (bilj. 34), 475.

¹¹⁷ BRANKO JOZIĆ, *Riječ u slici: repertorij kršćanske ikonografije*, Književni krug Split, Split, 2009., 149.

¹¹⁸ JAMES HALL (bilj. 106), 263.

čeka nakon smrti. Glavni elementi ovoga prikaza su: Krist sudac, uskrsnuće mrtvih, vaganje duša, raj i pakao.¹¹⁹

Pakao je na prikazu Posljednjeg suda obično smješten u donjem dijelu slike, s lijeve strane Krista sudca.¹²⁰ Ispočetka je prikazivan u obliku otvorenih ralja biblijske morske nemani Levijatana ili duboke pećine iz koje izvire vatreni oganj. U tu pećinu đavli odnose prokletnike vukući ih za kosu, tjerajući ih vilama, a ponekad i noseći ih na leđima.¹²¹ Muke prokletnika u prikazima pakla uvijek odgovaraju njihovim grijesima. Proždrljivci su uronjeni u blato, bludnici bačeni u sumpornu rupu u kojoj će zauvijek gorjeti, homoseksualci se okreću na ražnju, zavidnici su do pola uronjeni u ledenu rijeku, oholi su zatrpani kamenjem, škrticama vreće s bogatstvom vise oko vrata, bludnicama iz grudi i spolnih organa izlaze zmije i žabe krastače, a nad svima njima nalazi se Sotona koji ima troja usta te u svaka od njih gura po jednog grešnika.¹²²

Hieronymus Bosch

Posebno mjesto u likovnim opisima pakla pripada Hieronymusu Boschu, nizozemskom slikaru koji je djelovao krajem 15. i početkom 16. stoljeća. U njegovom cjelokupnom umjetničkom opusu ova tema je često zastupljena pa možemo pretpostaviti da ga je pitanje vječne propasti u paklu iznimno zaokupljalo. Njegovi prikazi pakla postali su toliko značajni da su utjecali na njegove suvremenike kao i na brojna djela današnje popularne kulture.¹²³ Zbog specifičnog načina slikanja često u svoje vrijeme nije bio shvaćen, ali ga je zato moderna umjetnost itekako prihvatila te ga se često naziva prethodnikom nadrealista.¹²⁴

Hieronymus Bosch živio je u vremenu reformacije te je bio pod značajnim utjecajem svojeg učitelja i mentora. On je govorio da se kršćanski život ne treba oslanjati na stroga crkvena tumačenja pa se Bosch odmiče od biblijske verzije pakla u kojoj je prisutno vječno kažnjavanje i uništavanje prokletnika i stvara podzemni svijet u obliku fantastičnog bojnog polja.¹²⁵ Na to bojno polje smjestio je čudnovata bića, nage ljude mučene na razne načine te

¹¹⁹ ANĐELKO BADURINA (bilj. 34), 477.-478.

¹²⁰ JAMES HALL (bilj. 106), 265.

¹²¹ BRANKO JOZIĆ (bilj. 117), 150.-151.

¹²² JAMES HALL (bilj. 106), 238.

¹²³ <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/04/how-hieronymus-boschs-hell-lives-on-today/479409/> (posjećeno 24.9.2020.)

¹²⁴ <https://www.bbc.com/culture/article/20160219-the-ultimate-images-of-hell> (posjećeno 24.9.2020.)

¹²⁵ <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/04/how-hieronymus-boschs-hell-lives-on-today/479409/> (posjećeno 24.9.2020.)

brojne predmete u neprirodnoj veličini koji također služe kao sredstva mučenja ljudi.¹²⁶ Ovakvim prikazima Bosch je zapravo htio izraziti svoje vjerovanje u postojanje pakla do kojega se dolazi ukoliko se slijede zemaljski užitci. On je vjerovao da je pakao materijalni svijet vječno odvojen od Boga pa je njegov cilj bio prikazati taj svijet u što strašnijem obliku kako bi se ljudi prestrašili takvog ishoda svoga života i počeli živjeti prema Božjoj riječi. Snažan utjecaj na promatrača njegovi prikazi pakla imaju i danas.¹²⁷

Hieronymus Bosch, *Pakao* (desni dio triptiha *Vrt zemaljskih užitaka*), 1480.-1505., ulje na ploči, muzej Prado, Madrid

¹²⁶ <https://www.bbc.com/culture/article/20160219-the-ultimate-images-of-hell> (posjećeno 24.9.2020.)

¹²⁷ <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/04/how-hieronymus-boschs-hell-lives-on-today/479409/> (posjećeno 24.9.2020.)

Analiza odabranih primjera

Albrecht Dürer: *Ilustracija za Objave Brigite Švedske*

Albrecht Dürer, *Ilustracija za Objave Brigite Švedske*, 1500., drvorez, British Museum, London

Objave sv. Brigite Švedske tiskane su u posljednjim godinama 15. stoljeća, a tiskao ih je i u dva izdanja objavio u Nürnbergu tiskar Anton Koberger. Prvo izdanje bilo je na latinskom jeziku, a drugo na njemačkom. Radi se o knjizi koja je bogato ilustrirana te sadrži 58 drvoreza na 18 stranica. Samo je sedam u punoj veličini stranice, a ostali su sastavljeni od

nekoliko dijelova.¹²⁸ Upravo grupi sastavljenoj od nekoliko dijelova pripada drvorez koji prikazuje viziju pakla sv. Brigite Švedske. Bez obzira na činjenicu da se Dürerovo autorstvo još uvijek osporava, značaj ovih drvoreza je velik jer učinkovito nadopunjuju vizije sv. Brigite Švedske¹²⁹ i daju vizualnu percepciju onoga što je svetica doživjela.

Za drvorez koji prikazuje viziju pakla važno je naglasiti da ne ocrtava doslovno svetičinu viziju, ali ipak dobivamo uvid u muke koje grešnici trpe u paklu. Sastoji se od sedam dijelova između kojih se nalazi tekst. U središnjem gornjem dijelu prikazan je Isus Krist kao pravedni sudac koji sjedi na prijestolju i drži mač u lijevoj ruci. Do Njegovih nogu kleči Bogorodica moleći za pravedan sud duša. Na bočnim dijelovima nalaze se apostoli okruženi anđelima pomažući Bogorodici zagovarati prokletnike.

Ispod Krista sudca prikazana je sv. Brigita Švedska u redovničkom habitu i s aureolom oko glave. Iznad nje nalazi se anđeo. Na središnjem dijelu drvoreza s lijeve strane prikazane su duše u čistilištu po koje dolaze anđeli kako bi ih oslobodili vječnih muka. S desne strane prikazan je pakao. U ovom dijelu drvoreza dominiraju razjapljene ralje čudovišta koje proždiru prokletnike. U njima se nalazi demon koji lancem uvlači grešnike unutra. Neki grešnici već su zadobili svoje mjesto u ovim raljama, a neki još čekaju svoj red. I na jednima i na drugima vidi se izmučenost i bol zbog onoga što proživljavaju i čemu ne mogu umaknuti.

U posljednjem, najdonjem i najvećem dijelu drvoreza, još je jednom prikazan pakao u još strašnijoj inačici. Dominiraju iste razjapljene ralje, ali je lice čudovišta jasnije: ima velike oči i njušku na čijem se vrhu nalazi rog, zubi su mu oštri te također izgledaju poput rogova. U unutrašnjosti tih ralja smješteni su brojni prokletnici koje muče demoni. Neki prokletnici rukama pokrivaju oči kako ne bi vidjeli ono što im se događa, dok neki bezuspješno pokušavaju umaknuti ovim raljama. Lijevo od ralja nalazi se ponor kroz koji padaju ostali grešnici, a demon u obliku zmaja probada ih trozupcem. Pokraj ovog ponora nalazi se još jedna grupa grešnika koja čeka svoj red za mučenje. Na licima svih ovih prokletnika ponovno su vidljivi izrazi neizmjerne boli i očaja zbog onoga što su si priskrbili nečasnim životom.

¹²⁸ https://www.wga.hu/html_m/d/durer/2/12/1_1500/13bridge.html (posjećeno 28.10.2020.)

¹²⁹ <https://pwrp.wp.st-andrews.ac.uk/beware-of-ghosts-avoiding-ghost-editions-of-the-revelations-of-st-bridget/> (posjećeno 28.10.2020.)

Antoniazzo da Romano: *Vizija pakla Franciske Rimske*

Antoniazzo Romano, *Vizija pakla Franciske Rimske*, 1468., freska, samostan Tor de' Specchi, Rim

Ova freska pronađena je u staroj kapeli samostana Tor de' Specchi u Rimu. Pripisuje se radionici Antoniazza Romana, a rad na njoj, kao i na ostalim freskama u ovoj kapeli, bio je završen 1468. godine. Radi se o ikonografskoj transkripciji vizije pakla sv. Franciske Rimske koja se, iako se radi o vjernom prikazu, u nekim dijelovima ipak razlikuje od same vizije.¹³⁰

Ono što odmah primjećujemo je da se, za razliku od pisanog izvora, pakao na fresci sastoji od pet dijelova. Kroz sve te dijelove proteže se ogromno tijelo Sotone kao i zmaja koji muči prokletnike. U gornjem lijevom uglu nalaze se sv. Franciska Rimska i anđeo Rafael. Anđeo svetici rukom pokazuje pakao, a svetica je prikazana u stavu zgroženosti nad onime što vidi. Odmah pokraj svetice i anđela prikazani su prokleti koje napadaju zmijske, a uz njih se prostire zmajeva glava s otvorenim ustima iz kojih mu se, kao i u viziji, širi nenasna vrućina, odnosno vatra. U usta mu upadaju brojni grešnici nakon neuspješne borbe za spas s demonima.

¹³⁰ <https://visionaldila.wordpress.com/2019/10/22/roma-linferno-di-francesca-romana/> (posjećeno 23.10.2020.)

Na prvom, odnosno najgornjem dijelu pakla nalazi se Sotonina glava koja, kao i u viziji, ima krunu nalik jelenjim rogovima. Lice mu odražava neugodan izgled čemu još više doprinose velike uši i veliki nos. Na istoj se razini nalaze i zmajeva krila, a od grešnika tu su smješteni hvalisavci od kojih su neki mučeni tako da su umočeni u zdenac, neki su obješeni za noge, a neke napadaju psi. Svuda oko njih gori vatra, a uz sve to još ih muče i demoni. Na njihovim licima koja pokrivaju rukama jasno se vide očaj i bol zbog onoga što trpe i čemu ne mogu umaknuti.

Na sljedećoj razini pakla nalazi se Sotonin torzo i krila koja izgledaju premaleno naspram njegova tijela te ostatak zmajeva tijela. Cijela je razina ispunjena vatrom, a na desnoj se strani nalaze grešnici sa svezanim rukama, koje jedan demon tek dovodi u pakao. Zanimljiva je Sotonina desna ruka koja je podignuta u gesti prosuđivanja duša što je parodija geste Krista sudca.

Razinom nižom od ove dominira Sotonin gornji dio nogu i kraj zmajeva tijela kojega je Sotona obujmio svojom lijevom rukom. I ova je razina ispunjena vatrom, a izgleda kao da Sotona na njoj sjedi. Na ovome mjestu nalaze se lijeni i oni koji su za života propustili činiti dobro. Ovi grešnici smješteni su na rešetkama roštilja u položaju fetusa gdje čekaju svoj red kako bi bili izloženi ugrizima zmija, a za to vrijeme muče ih demoni.

Četvrtom razinom dominiraju Sotonine noge nalik ogromnim pilećim nogama s dugim noktima i početak zmajeva repa. Ta je razina, isto kao i prethodne, ispunjena vatrom, a na njoj se nalaze bijesni i škrti ljudi kojima su lica deformirana od boli. Bijesne demoni muče bodljama gurajući ih njima u usta malenog zmaja koji ih cijele proguta pohranjujući ih u svome truhu. Neke škrtce demoni muče na način da im u usta silom guraju velike žlice rastopljenog zlata, druge udaraju metalnim češljevima, a treće muče zmajoliki škorpioni koji im kopaju oči svojim repovima.

Na posljednjoj, najnižoj razini do koje seže kraj zmajeva repa smješteni su pohlepni, požudni i izopćeni. Pohlepni se peku na ražnju dok ih muče brojni demoni koji im u usta ulijevaju određene tekućine, a uz njih tu su i zmije koje im se motaju oko tijela te ih na taj način također muče. Požudni stoje u redu čekajući svoju kaznu, a na njih paze demoni s trozupcima u rukama. Za to vrijeme gledaju kako se muče oni koji su prije njih došli na red te tako vide ženu obješenu na vješalo, muškarca polegnutog na stol kojega demon raščetvoruje sjekirom i još jednog muškarca privezanog na kolac kojemu demon kroz rupu na truhu rukom vadi iznutrice. Naposljetku, tu su smješteni izopćeni koji se nalaze u kipućem kotlu

ispunjenom tekućom smolom, sumporom, uljem i željezom¹³¹, a na njihovim licima vidi se iznimna bol i očaj zbog muka koje trpe na tome mjestu.

Antoniazzo Romano, *Vizija pakla Franciske Rimske* (detalj), 1468., freska, samostan Tor de' Specchi, Rim

Antoniazzo Romano, *Vizija pakla Franciske Rimske* (detalj), 1468., freska, samostan Tor de' Specchi, Rim

¹³¹ Isto.

Majstor San Miniata: *Sv. Katarina Sijenska zagovara za dušu svoje sestre Palmerine*

Majstor San Miniata, *Sv. Katarina Sijenska zagovara za dušu svoje sestre Palmerine*, oko 1570., ulje na platnu, Gradski muzej Amedeo Lia, La Spezia

Osnovnu ikonografiju sv. Katarine Sijenske čine brojne vizije koje je imala tijekom života, a putem kojih je shvatila svoj odnos s Bogom. U nju spadaju i zagovorničke molitve za njenu obitelj i prijatelje¹³², a jedan od takvih prikaza je i navedena slika na kojoj svetica zagovara za dušu svoje pokojne sestre. Radi se o slici nastaloj oko 1570. godine na kojoj je prikazan i pakao, stoga tu sliku možemo dovesti u vezu sa svetičinom vizijom pakla. Iako autor slike nije doslovno prenio viziju koju je svetica doživjela, ona nam je svakako značajna jer prikazuje osnovne elemente pakla.

Scena je smještena u idilični, relativno pusti krajolik što nas asocira na samotna mjesta na koja su se redovnice povlačile u molitvu. Svetica je, s još dvjema redovnicama, smještena u desni dio slike. Sve tri žene odjevene su u dominikanski habit te su prikazane u stavu

¹³² <https://imaginei.blogspot.com/2016/04/saint-catherine-of-siena-patroness-of.html> (posjećeno 30.10.2020.)

molitve: kleče i imaju sklopljene ruke. Sv. Katarinu Sijensku lako je za prepoznati jer je izdvojena od svojih družica i jedina ima aureolu oko glave. U ekstazi doživljava viziju koja je i prikazana na slici.

Nasuprot svetica, s lijeve strane slike, prikazan je pakao u koji ona gleda. Radi se o stijeni s velikom vatrenom rupom u sredini i dvije manje sa strane u kojima su smješteni demoni i grešnici. Jedan demon izvire iz manje, prednje rupe, a ostala dva nalaze se u velikoj rupi i muče grešnike. Demoni imaju krila, rogove, repove i životinjske noge, a u rukama drže alate kojima muče prokletnike. Prva dva grešnika izgledaju kao da bezbrižno sjede na ledenoj stijeni čekajući red za mučenje. Pokraj njih, s lijeve strane, smješten je demon koji u ruci drži palicu kojom kreće prema grešnici. Grešnica kleči i drži sklopljene ruke moleći demona da je ne muči, dok pokraj nje stoji još jedan grešnik gledajući što se događa i pokušavajući umaknuti onome što ga čeka. Iznad njih nalazi se još jedan grešnik koji sjedi na stijeni, a prema njemu dolazi demon spreman za mučenje što vidimo po štapu koji nosi u ruci.

Zanimljiv je detalj koji se nalazi na vrhu slike, iznad paklene stijene. S obzirom da slika prikazuje sv. Katarinu Sijensku koja se moli za dušu svoje sestre, vrlo je vjerojatno da taj detalj prikazuje upravo sestrinu dušu koju anđeli odvođe u nebo gdje će biti podvrgnuta posljednjem sudu i nastaviti svoj život u raju ili paklu.

Giuseppe Tortelli: *Vizija pakla sv. Terezije Avilske*

Giuseppe Tortelli, *Vizija pakla sv. Terezije Avilske*, 1696., freska, crkva sv. Petra, Oliveto

Freska koja prikazuje viziju pakla sv. Terezije Avilske nalazi se u crkvi sv. Petra u Olivetu u jugozapadnoj Italiji. Smještena je u gornjoj luneti trećeg lijevog oltara, a autorstvo se pripisuje Giuseppeu Tortelliju, talijanskom slikaru koji je živio krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Freska se datira u 1696. godinu¹³³, a uz nju je Tortelli u ovoj crkvi ostavio još nekoliko svojih djela.

Ako usporedimo fresku i viziju sv. Terezije Avilske, uočiti ćemo da je autor freske u nju unio više vlastitog doživljaja pakla jer svetica, iako govori da joj je Gospodin dopustio vidjeti paklene muke, njih izravno ne opisuje već govori o svojim osjećajima tijekom boravka u paklu.

S obzirom da je svetica viziju doživjela dok je bila u ekstazi tijekom molitve, autor je ovu scenu smjestio u nebo što vidimo po oblacima koji ispunjavaju pozadinu, a likovi su u stanju levitacije. U lijevom dijelu freske smješten je Isus Krist nošen od strane anđela. Odjeven je u dugu purpurnu haljinu i zaogrnut plavim plaštem. Ima ozbiljan izraz lica dok kažiprstom desne ruke svetici pokazuje muke koje grešnici proživljavaju u paklu.

Sv. Terezija Avilska nalazi se s desne strane odmah pokraj scene koja se odvija u paklu. Odjevena je u karmelićanski habit, a prikazana je u stanju zgroženosti onime što vidi. Ruke su joj podignute u stavu distance od onoga što se nalazi pred njom, a lice joj odražava izraz straha i nevjerice.

Odmah pokraj sveteice, s njene desne strane, dominira lik Sotone u ljudskom obliku s nekim dodacima. Prikazan je nag i, u skladu s baroknim poimanjem, u punom naponu snage. Sa stražnje strane vidljiv mu je dugi i uski rep sa širim završetkom. Ima nešto duže uši koje završavaju u špic, a na glavi mu se nalaze rogovi. Na licu mu se vide ljutnja i nezadovoljstvo koje pokušava okrenuti u užitak mučeći duše. U rukama drži trozubac kojim se priprema probosti grešnika koji leži pred njim i kojega pritiskuje nogom kako mu ne bi uzmakao. Taj grešnik zavezan je lancima i leži na stijeni tako da nikako ne može pobjeći iako se vidi da pokušava svim silama. Glava mu je zabačena od iza, a usta i oči su mu širom otvorene što nam govori da ispušta krikove boli i očaja zbog onoga što proživljava.

Ispod Sotone nalazi se provalija iz koje se širi vatra, a iz koje, s desne strane, izvire duše još dvojice grešnika. Oni podižu ruke u nadi da će se uspjeti spasiti iz vatre koja ih proždire, ali bezuspješno. Usta su im otvorena u krik, a lica im odražavaju osjećaje boli, očaja i bezuspješne borbe s mukama koje trpe.

¹³³ [https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-tortelli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-tortelli_(Dizionario-Biografico)/) (posjećeno 28.10.2020.)

Lijevo od ležećeg grešnika nastavak je vatrene provalije iz koje izvire još dva grešnika. Jedan je prikazan tako da se, iz očajja, desnom rukom drži za glavu dok ispušta bolne krikove. Drugi grešnik nalazi se nasuprot njemu te isto tako ima otvorena usta, ali izgleda kao da on više pati jer se iza njega nalazi zmaj koji je svojim zmijskim jezikom krenuo prema njemu.

Zaključak

Pakao je svakako jedna od često korištenih i vrlo raznoliko interpretiranih tema u likovnim umjetnostima što odražava interes za ovaj sadržaj u gotovo svim periodima umjetnosti. Taj se interes može vezati za vječno pitanje o onome što čovjeka čeka nakon smrti te uz nauk Crkve kojemu su ovakvi prikazi služili kao didaktički alat.

S obzirom da kršćani vjeruju u božansko stvaranje svijeta i čovjeka, logično je i da vjeruju u postojanje raja i pakla kao mjesta na kojima se nastavlja život nakon smrti. I dok raj u njima stvara osjećaj mira i sigurnosti, pakao ih uznemiruje i izaziva strah jer ono što se u njemu događa nitko ne bi htio iskusiti. Pakao je, naime, mjesto vječnih muka na kojemu završava duša koja za života nije živjela u skladu s Božjim zakonima. Ona je tu izložena raznim patnjama, izrugivanjima i mučenjima koja nikada ne prestaju. Uz to, osuđena je na vječno gledanje Sotone umjesto Boga te joj to stvara još veću bol.

Unutar vizualizacija pakla posebno mjesto zauzimaju prikazi inspirirani i potaknuti različitim svetačkim vizijama. Te su vizije bile iznimno važna „literatura“ u srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom periodu, a njihovi minuciozni opisi paklenih muka predstavljaju bogat izvor likovnim rješenjima. Umjetnici su mogli predočiti i lako naslikati ono o čemu su vizije govorile s obzirom da su plastični opisi muka bili temeljeni na mukama ovozemaljskog života. Ipak, rijetki su prikazi koji doslovno ilustriraju određene svetačke vizije. Uglavnom se radi o hibridnim rješenjima koja sklapaju različite tradicije i dijelove iz različitih tekstova koji su bili dijelom kršćanskoga nauka i kulture. Nerijetko, majstori i umjetnici u takve prikaze unose i vlastita viđenja i vrlo originalna rješenja koja se ne temelje nužno na nekom tekstu ili izvoru.

Možemo zaključiti da su prikazi pakla vrlo zastupljeni u likovnim umjetnostima, da pripadaju eshatološkoj ikonografskoj grupi prikaza te da su imali snažnu ulogu u prenošenju nauka o posljednjim stvarima i životu nakon smrti, kao i u snažnim porukama vanitasa i obvezi svakog vjernika da živi prema Božjim načelima.

Popis literature

1. ANĐELKO BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979.
2. CHARLES STUART BOSWELL, *Fis Adamnán (The Vision Of Adamnán)*, In parentheses Publications Medieval Irish Series, Cambridge, Ontario, 1999.
3. BRIGITA ŠVEDSKA, sveta, *Proročanstva i otkrivenja*, dostupno online: <http://www.prophecyfilm.com/croatian/>
4. FRANCES OF ROME, saint, Vision of hell, Taken from the french book: *The Devil in the Lives of the Saints*, 2019.
5. EILEEN GARDINER, *What Every Medievalist Should Know About Hell*, University of Bristol, Centre for Medieval Studies, Bristol, 2019.
6. EILEEN GARDINER, *Medieval Visions of Heaven and Hell: A Sourcebook*, Routledge, London, 2018.
7. JAMES HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
8. NIKOLA HOHNJEC, Apokrifne apokalipse uz Novi zavjet, u: *Bogoslovska smotra*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017., 453.-472.
9. BRANKO JOZIĆ, *Riječ u slici: repertorij kršćanske ikonografije*, Književni krug Split, Split, 2009.
10. JURE KAŠTELAN, BONAVENTURA DUDA (ur.), *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016.
11. KATARINA SIJENSKA, sveta, *Dijalog Božanske providnosti*, Samostan sv. Klare, Split, 2015.
12. JOSIP KRIBL, *Eshatologija (smrt-besmrtost, pakao-čistilište, raj-s onu stranu dobra i zla) Nikolaja Berdjajeva*, Nadbiskupski duhovni stol, Zagreb, 1982.
13. RENZO LAVATORI, *Gospodin će doći u slavi: eshatologija u svjetlu Drugoga vatikanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011.
14. LADISLAV NEMET, *Kršćanska eshatologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.
15. ALFRED SCHNEIDER, *Eshatologija: vjerujem u uskrsnuće i vječni život*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2010.
16. MIRIAM VAN SCOTT, *The Encyclopedia of Hell*, Thomas Dunne Books/St. Martin's Griffin, New York, 1999.

17. TEREZIJA AVILSKA, sveta, *Moj život*, Kršćanska sadašnjost, Hrvatski karmelićani i karmelićanke, Zagreb, 2004.
18. PAUL THIGPEN, *Saints Who Saw Hell: And Other Catholic Witnesses to the Fate of the Damned*, TAN Books, Charlotte, North Carolina, 2019.
19. GREGOR THUSWALDNER, DANIEL RUSS, *The Hermeneutics of Hell: Visions and Representations of the Devil in World Literature*, Palgrave Macmillan, 2017.

Popis izvora

1. <http://factsanddetails.com/world/cat55/sub353/item1402.html#chapter-6> (posjećeno 1.9.2020.)
2. <https://plato.stanford.edu/entries/heaven-hell/#ThrPriEscVie> (posjećeno 1.9.2020.)
3. <https://theconversation.com/what-is-heaven-97670> (posjećeno 10.9.2020.)
4. <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=12111> (posjećeno 3.8.2020.)
5. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Apocalypse_of_Peter (posjećeno 10.8.2020)
6. <https://www.britannica.com/topic/The-Vision-of-Adamnan> (posjećeno 24.8.2020.)
7. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Bridget-of-Sweden> (posjećeno 8.9.2020.)
8. <https://www.bitno.net/vjera/svetac-dana/sveta-brigita-od-svedske/> (posjećeno 8.9.2020.)
9. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Frances-of-Rome> (posjećeno 25.8.2020.)
10. <https://hkm.hr/svetac-dana/sveta-franciska-rimska/> (posjećeno 25.8.2020.)
11. <https://www.bitno.net/vjera/svetac-dana/sveta-franciska-rimska-velika-pomocnica-dusa-u-cistilistu/> (posjećeno 25.8.2020.)
12. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Catherine-of-Siena> (posjećeno 19.8.2020.)
13. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Teresa-of-Avila> (posjećeno 19.8.2020.)
14. <https://artsandculture.google.com/exhibit/heaven-hell-and-dying-well/fQKyx2AyMyQUIw> (posjećeno 14.9.2020.)
15. <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-11-nightmarish-depictions-hell-art-history> (posjećeno 15.9.2020.)
16. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13894> (posjećeno 21.9.2020.)
17. <https://www.britannica.com/topic/The-Divine-Comedy> (posjećeno 21.9.2020.)
18. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/04/how-hieronymus-boschs-hell-lives-on-today/479409/> (posjećeno 24.9.2020.)
19. <https://www.bbc.com/culture/article/20160219-the-ultimate-images-of-hell> (posjećeno 24.9.2020.)
20. <https://visionaldila.wordpress.com/2019/10/22/roma-linferno-di-francesca-romana/> (posjećeno 23.10.2020.)
21. https://www.wga.hu/html_m/d/durer/2/12/1_1500/13bridge.html (posjećeno 28.10.2020.)

22. <https://pwrb.wp.st-andrews.ac.uk/beware-of-ghosts-avoiding-ghost-editions-of-the-revelations-of-st-bridget/> (posjećeno 28.10.2020.)
23. [https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-tortelli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-tortelli_(Dizionario-Biografico)/) (posjećeno 28.10.2020.)
24. <https://imagineidei.blogspot.com/2016/04/saint-catherine-of-siena-patroness-of.html> (posjećeno 30.10.2020.)

Popis priloga

Slika 1: Hieronymus Bosch, *Pakao* (desni dio triptiha *Vrt zemaljskih užitaka*), 1480.-1505., ulje na ploči, muzej Prado, Madrid

Slika 2: Albrecht Dürer, *Ilustracija za Objave Brigite Švedske*, 1500., drvorez, British Museum, London

Slika 3: Antoniazzo Romano, *Vizija pakla Franciske Rimske*, 1468., freska, samostan Tor de' Specchi, Rim

Slika 4: Antoniazzo Romano, *Vizija pakla Franciske Rimske* (detalj), 1468., freska, samostan Tor de' Specchi, Rim

Slika 5: Antoniazzo Romano, *Vizija pakla Franciske Rimske* (detalj), 1468., freska, samostan Tor de' Specchi, Rim

Slika 6: Majstor San Miniata, *Sv. Katarina Sijenska zagovara za dušu svoje sestre Palmerine*, oko 1570., ulje na platnu, Gradski muzej Amedeo Lia, La Spezia

Slika 7: Giuseppe Tortelli, *Vizija pakla sv. Terezije Avilske*, 1696., freska, crkva sv. Petra, Oliveto